

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Régészettudományi Intézet

A DARUFALVI KINCS ÉS KAPCSOLATRENDSZERE

Témavezető: Dr. Langó Péter
egyetemi docens, tanszékvezető

Készítette: Neválovits Anna

Budapest, 2023

TARTALOM

1. Bevezetés.....	3
2. Kutatástörténet	5
2.1. A leletegyüttes első közlései	5
2.3. A törtezüst kincsek kutatása a 20. században.....	6
2.4. A Fettich Nándor revíziója és a Martinovka-kultúra	7
2.6. Az első készítésestechnikát érintő vizsgálatok	8
2.7. Bóna István teljes körű kutatása.....	8
2.8. Törtezüst kincsek magyarországi kutatása a 20. század második felében	11
2.9. A keltezés kérdésének lezárása	12
2.10. A törtezüst jelenség felhasználása a későbbi kutatásban	12
2.11. A Kárpát-medencei törtezüst kincsek 21. századi kutatása.....	13
3. A törtezüst emlékek és problémaköre	14
3.1. A törtezüst elnevezés háttere és a kincsek elrejtésének kérdése	15
3.4. A kincsek elrejtés különböző lehetséges okai és csoportosításai.....	16
4. Darufalva , a lelőhely	21
4.1. A földvár	22
4.2. A leletegyüttes és a vár kapcsolata.....	23
5. A kincs előkerülési körülményei.....	24
6. Az ékszerek készítésestechnikai megfigyelései.....	24
6.1. Filigrán és granuláció díszítésestechnikák	25
6.2. Filigrán technika.....	25
6.3. Granuláció technika.....	26
6.4. A díszítőelemek felhelyezése a tárgyakra	26
7. A karperec (SOM RT 55.61.2.).....	27
8. A nyakperec (SOM RT 55.61.1.)	28
9. A bogyó alakú csüngők	29
10. A harang alakú csüngők	30
10.1 A csüngőkről	30
10.2. A harang alakú csüngők tipológiája (1. táblázat).....	31
11. Az ezüstgyöngyök	32
11.1. Az a. típusba sorolt darabok és párhuzamai.....	32
11.2. A b. típusba sorolt darabok és párhuzamai	35
12. A karneol gyöngyök	36
13. Konklúzió	37

13.1. A leletegyüttes elrejtési idejének kormeghatározása	37
13.2. A kincs kapcsolata a várral.....	37
13.3. Az ékszerek eredetkérdése és kora.....	38
13.4. A kereskedelmi kapcsolat kérdése	38
Irodalom	40

1. Bevezetés

A tanulmányomban a Dr. Langó Péter által javasolt témát, a darufalvi kincset és problémakörét dolgoztam fel. A leletegyüttes Kárpát-medencei viszonylatban egyedülálló, ritka ékszereket tartalmaz. A leletegyüttes az Európa-szerte nagy mennyiségben, Magyarországon mégis kisebb arányban előkerülő törtezüst kincsek és leletek közé sorolható. A kutatás időbeli kerete a 10. század elejétől a 12. század elejéig terjed, ez az az időszak, mely alatt a leletegyüttes ékszereinek párhuzamai külföldi és néhány esetben hazai viszonylatban is előfordulnak.

A tanulmány első felében a törtezüst jelenséggel, illetve annak elsősorban hazai kutatásával foglalkozom. Első lépésként a darufalvi kincs korábbi közléseinek és a törtezüst leleteket érintő kutatásoknak a felgyűjtésével foglalkoztam – a szakirodalom és a párhuzamok felgyűjtésében témavezetőm, Dr. Langó Péter segített, akinek hálás köszönettel tartozom emellett a támogatásáért és a szakmai úton való terelgetésemért is. A kutatástörténetemben az összegyűjtött anyagot mind tárgyaltam, ugyanis annak ellenére, hogy a legtöbb kutatás csak érintőlegesen foglalkozik ezzel a leletkörrel, mégis egyértelműen feltérképezhető rajtuk keresztül, hogy Magyarországon mennyire terjedtek el és milyen időszakban az ékszerek. Közelebbi vizsgálat alá a 10. század második felét és a 11. század első felét helyeztem, ugyanis ebbe a százéves időszakba helyezhető el az ékszerek feltételezhető készítési és elrejtési ideje. A kutatástörténetet követően részletesen tárgyalom a törtezüst leletek és kincsek jelenségét, melyek ismeretével közelebb kerülünk a darufalvi kincs jellegének és elrejtése okának megértéséhez. A kutatáshoz elsősorban külföldi, lengyel, skandináv és német szakirodalmat használtam fel.¹

Részletesen tárgyaltam a jelenséget övező probléma-felvetéseket, többek között az elrejtés okát övező kérdéskört. Ennek értelmezéséhez elemeztem a külföldi kutatások eredményeit és azok a darufalvi kincs kapcsán való alkalmazhatóságát. Míg északi területen ez egy jobban kutatott kérdéskör, addig kelet-európai és Kárpát-medencei viszonylatban több és komplexebb problémák merülnek fel az elrejtések okának vizsgálatakor. Az elrejtés kapcsán tárgyaltam a darufalvi kincs és a darufalvi földvár, illetve lakóinak kapcsolatát. Külön alfejezetben tárgyaltam a földvár pusztulásával foglalkozó vizsgálatok eredményeit, illetve a darufalvihoz hasonlóan, földvár közelében elrejtett Žatec-i kincset.²

A tanulmány második felében magukkal az ékszerekkel foglalkoztam. Részletesen vizsgáltam az egyes ékszerek díszítésének készítéstechnikáját, mely elemzése további

¹BOGUCKI 2004; Ducko 1985; HÅRDH 2008; JAKIMOWICZ 1933; STENBERGER 1958; BIERNMAN 2022.

²PREIDEL 1939.

támpontokat nyújt a készítés helyének lehatárolásához. A filigrán és granuláció készítésével kapcsolatos módokat alfejezetekben tárgyaltam, beleértve azt is, hogy a darufalvi ékszereken látható díszítések melyik módszerrel készülhettek. A harang alakú csüngők kapcsán, a korábban közölt, 1904-es csoportosítástól eltérően egy részletesebb, a csüngők felső harmadának és az alját záró lemezek díszítéseinek alapján készítettem tipológiát, ezt táblázat formájában építettem be, ez a tanulmány végén kapott helyet. Az ékszerek hazai, Kárpát-medencei és távolabbi – északi, német, lengyel, ukrán és orosz – párhuzamainak felkutatásával is foglalkoztam, melyeket a tanulmányban részletesen elemeztem is (elsősorban az Ibrány-esbóhalmi, Halimba-cseresi, sorokpolányi, gyulafehérvári és dobokai ékszerekkel foglalkoztam). Az ékszerek elemzéséhez és leírásához kiindulási pontként a korábbi kutatások, kiemelt tekintettel Szegedy Emil készítésestechnikai vizsgálataira és Bóna István kutatására, eredményeit vettem alapul.³ A Kárpát-medencei párhuzamokat részletesebben elemeztem, mint a távolabbi külföldieket, véleményem szerint legnagyobb jelentősége ugyanis ezeknek van, hiszen a kapcsolatrendszer, mely lehetővé tette a tárgyak Kárpát-medencei megjelenését, ezeken keresztül elemezhető. A tanulmányban foglalkozom az ékszerek készítési helyével is, melyek nem minden tárgy esetében helyezhetők ugyan arra a területre. A kincs elrejtésének időhatárait a korábbi kutatások és az új, keltezhető párhuzamok segítségével szűkítettem le. A tanulmány tartalmaz egytérképet, melyeken a kincs egyes ékszereinek Magyarországon, illetve Kárpát-medencében fellelhető párhuzamai láthatóak.

A tanulmány a kulturális és innovációs minisztérium ÚNKP-23-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.⁴

³ KUGLER 1904; BÓNA 1962; BÓNA 1962A BÓNA 1964; FETTICH 1951; BÓNA 1970; MESTERHÁZY 2004; MESTERHÁZY 2004A.

⁴ ÚNKP-23-1-I-PPKE-12-es számú pályázat

2. Kutatástörténet

2.1. A leletegyüttes első közlései

1904-ben Darufalván (ma Draßburg, Ausztria) találta meg Pinteritsch József a kincset, melyet még ebben az évben a Soproni Múzeumba juttatott Bella Lajos, régész. Megtalálása után a leletegyüttest elsőként Kugler Alajos közölte 1904-ben, a neves kutató tanulmánya részletes leírást tartalmaz az előkerülés körülményeiről és a tárgyakról.⁵ Kugler Alajos azt is kiemelte, hogy a darufalvi kincs hazai tekintetben egy egyedülálló leletegyüttes, külföldi analógiának pedig a „Hacksilberfund”-okat nevezte meg. A karperec tekintetében ő is felhívta a figyelmet a Leissow-i (Németország) kincs karperecére, míg a nyakperechez a szilágysomlyói kincs eskükarikáját emelte ki, hangsúlyozva, hogy ez alapvetően formai párhuzamként vehető figyelembe.⁶ Végül a 9. század vége és a 11. század közé keltezte a darufalvi kincset. Kugler Alajos, mint a korszakban általában a kortárs magyar kutatásban, Hampel József közleményeit tekintette mérvadónak a párhuzamok tekintetében. Az általa 1897-ben közölt ezüstgyöngyök a darufalvi ékszereknek ugyan csak távoli párhuzamai, készítéstechnikájukban és formailag is nagyon hasonlóak.⁷

Hampel József *Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban* című munkája 1897-ben az Archeológiai Értesítőben jelent meg.⁸ A mű jelentősége, hogy a szerző bemutatta a hazánkban talált, 10–11. századra keltezhető granulációs és filigrán technikákkal díszített ékszerek külföldi, főleg orosz eredetű párhuzamait. A 20–21. század fordulóján kiadott *Régibb középkor emlékei Magyarhonban* című munkájában többek között szintén a 10–11. századi, ugyan ilyen típusú ékszereket gyűjtötte össze és mutatta be, ezúttal már nem csak orosz, hanem északi analógiákkal is.⁹

Hampel József 1907-ben, az előző közlés leírását felhasználva bevette újabb – 10–11. századi leleteket elemző – forrásközlésébe a darufalvi kincset.¹⁰ Ezt követően a kincs hosszú időre kikerült a tudományos diskurzusból, érdekes módon nem foglalkozott vele az 1930-as években Márkiné Poll Katalin sem, aki 1933-ban a másik, 1925-ben előkerült nyugat-dunántúli törtezüst kincset, a zsennyei ékszereket dolgozta fel.¹¹

⁵ KUGLER 1904.

⁶ KUGLER 1904, 46.

⁷ HAMPEL 1897, 241–242.

⁸ KÖVÉR (HAMPEL) 1897.

⁹ HAMPEL 1897, 242, IX., X. KÉP.

¹⁰ HAMPEL 1907.

¹¹ M. POLL 1933.

2.3. A törtezüst kincsek kutatása a 20. században

A 19. század utolsó évtizedeiben kapott jelentős figyelmet a törtezüst emlékek kutatása északon. Elsősorban a skandináv államok területén és a Német Birodalomban figyeltek fel a jelentős leletanyagot tartalmazó depó leletekre. A kutatásukat egyrésztől egyszerűsítette, hogy a különböző töredékes ékszerek mellett, gyakran érmék is voltak, melyek segítségével jól keltezhetővé váltak ezek az emlékek. A 20. században a német nacionalista szemléletmód a régészetben és a törtezüst kincsek kutatásában is megmutatkozott. Elfogadott nézet volt, hogy törtezüst kincsek csak skandináv és német területeken fordulnak elő.¹² Az egységes kezelésüket és az ahhoz kapcsolódó megnevezést az időbeli egybeesés adta. Ezeket a leleteket ugyanis a 9–11. század folyamán rejtették el. Kutatásuk igazán csak ezt követően kapott jelentősebb figyelmet, amikor az első világháborút követően – részben a politikai események, részben pedig Gustav Kossina tudományos munkásságának hatásai – a német régészet északi (germán és skandináv) jelenségeként kezdte értelmezni ezeket a leletegyütteseket.¹³ Ez a nézet tudományos vitát váltott ki, ugyanis nagy számban voltak ismertek leletegyüttesek az akkori Lengyelország területéről is, ahol – érthető okokból – a német szakembereknél komplexebb javaslatokkal álltak elő a kincsleletek értelmezése vonatkozásában.¹⁴ Roman Jakimowicz egyrészt neutralizálta az emlékekhez kapcsolódó történelmi interpretációt azzal, hogy regionális csoportokra bontva érzékeltette, milyen széles körben ismert volt a jelenség a 9–11. században.¹⁵

A törtezüst kincsek kutatása a 2. világháború után Lengyelországban kapott új lendületet, ahol az 1950-60-as évek folyamán gyűjtemény kötetekben kerültek közlésre az előkerült kincsleletek. Ezzel párhuzamosan Jan Žak készített összefoglaló értékelést a korszakról, amelyben a törtezüst jelenséggel is foglalkozott. Ezek a kötetek Magyarországra is eljutottak, különösebb figyelmet azonban nem váltottak ki. Jan Žak munkáit leginkább Bóna István forgatta, míg Szőke Béla munkásságán leginkább a lengyel kutatás hatása érezhető, aki – leginkább a Jan Eisner-féle régészeti iskola csehszlovák kutatásának hatására – a 10–11. századi Kárpát-medencei emlékek értelmezése kapcsán bevette vizsgálatai közé ezeket az emlékeket is, felhasználva mind a lengyel, mind a német adatközlő kutatásokat. Ezzel

¹² PAULSEN 1934.

¹³ PAULSEN 1934; KNORR 1936.

¹⁴ JAKIMOWICZ 1933.

¹⁵ JAKIMOWICZ 1930.; JAKIMOWICZ 1933.

párhuzamosan a magyar kutatásban a törtezüst leletek értelmezése nem kapott nagyobb figyelmet. Fettich Nándor és Fehér Géza ugyan futólag említést tettek azok kutatásáról, Bárányné Oberschall Magdolna a zsenneyi (szintén törtezüst körbe sorolt) ékszerek vizsgálata során már nem érintette a vita teoretikus vonatkozását.

A darufalvi kincs elemzésére 1951-es összefoglalójában végül Fettich Nándor kerített sort, ekkor azonban már térben és időben is teljesen máshova helyezte azt, mint a törtezüst kincsek időszaka.¹⁶ A kincs átfogó értelmezésére leginkább Márkiné Poll Katalin lett volna alkalmas, a Magyar Nemzeti Múzeum ötvöskutatója, aki azonban a 2. világháborút követően emigrációba vonult, és ezzel a leletcsoporttal már nem foglalkozott.

2.4. A Fettich Nándor revíziója és a Martinovka-kultúra

Tehát 1951-ben új értelmezése született a leletegyüttesnek. Fettich Nándor új képekkel és leírással, és egy az eddigiektől teljesen eltérő véleménnyel közölte a leleteket, munkája tudományos vitát váltott ki az emlékanyag jellegét és keltezését illetően. A darufalvi kincsleletet sírleletként határozta meg, 10–11. századi keltezés helyett pedig a Martinovka-kultúra emlékeként azonosította.¹⁷

A Martinovka-kultúra megnevezés Fettich Nándorhoz köthető, aki a Martinovkán (Ukrajna) előkerült kincsleletek kapcsán alkotta meg a definíciót.¹⁸ A kultúra jelentőségéről *A magyar honfoglalók fémművessége* és *A fativizsi lelet* című dolgozataiban írt.¹⁹ A kultúra véleménye szerint a szkíták fémművességi hagyományait továbbfejlesztő, nagy mennyiségben ezüstöt és aranyat felhasználó csoport volt, mely az avarokat megelőző száz évben volt jelen, a Dnyeper középső és alsó folyásánál.²⁰ A kultúra jellemző emlékei közé sorolta az úgynevezett maszkos vereteket, a granulációs díszítéstechnikával készült ékszereket, stb., ezáltal egy jól körül határolható leletkör jött létre. A kultúrát a nyugati szlávok, nyugat-európai népek és a skandináv népek fémművességének előzményének tekintette Fettich Nándor.²¹ A Martinovka-kör fogalmának tisztázását Somogyi Péter 1987-ben kísérelte meg, ugyanis számos különböző, mégis jellegzetes tárgy tartozott a kultúra termékei közé, legjellegzetesebb ezek közül a maszkos veretek voltak, melyekkel később Balogh Csilla foglalkozott.²² A Martinovka-kultúra

¹⁶ FETTICH 1951.

¹⁷ FETTICH 1951, 73.

¹⁸ FETTICH 1937,

¹⁹ FETTICH 1937; FETTICH 1936.

²⁰ FETTICH 1936, 82.

²¹ FETTICH 1936, 86.

²² SOMOGYI 1987; BALOGH 2004.

megnevezést ma már kevésbé alkalmazza a kutatás. A tárgyak, melyek ebbe a körbe voltak sorolva korábban, ma már különböző eredetűeknek tekintettek és más-más csoporthoz soroltak, a korábbi komplex értékelés helyett a szűkebb tipológiai elnevezések mentén a kutatás már nem tematizál egy ilyen kulturális egységet, és a jelenségeket más és más összefüggésekben tárgyalja.²³

Az ezüstből készült, granulációs díszítéssel ellátott ékszerek vezették Fettich Nándort arra a feltételezésre, hogy a darufalvi kincsen talált ékszereket ennek a csoportnak a tárgyi hagyatékaként azonosítsa. Teljesen kizárta, hogy a leletegyüttes a törtezüstkincsek körébe tartozna, mivel nem tartalmaz szétvagdalt ékszerdarabokat – kivéve a torquest – illetve „túl sok” ezüstgyöngyöt és csüngőt tartalmaz a megítélése szerint. Véleménye szerint a karneolgyöngyök egyértelműen sírleletre utalnak az együttesben.²⁴ A nyakperechez párhuzamként a szilágyosomlyói kincs arany eskükarikájára hivatkozott, és a nyakperecen látható növénymintás díszítőelemeket is a Martinovka-kultúrához kapcsolta.²⁵ Végző konklúziója alapján a leletegyüttes egy hun fejedelmi sír ékszerkészlete lehetett, melyet a 6. századi Martinovka-kultúra időszakában rejthettek el.²⁶

2.6. Az első készítésechnikát érintő vizsgálatok

Szegedy Emil –vegyész – László Gyula kérésére vizsgálta meg a leletegyüttest.²⁷ Az anyag és készítésechnikai megfigyeléseit 1960-ban közölte a 9–11. századi magyar fémművességet vizsgáló dolgozatában, német nyelven. A csüngőkön és gyöngyökön végzett megfigyelései során pontos leírást adott az ékszerek készítésének, elemeik összeillesztésének módjáról is. Bár nem cáfolta egyértelműen, a darufalvi kincs Martinovka-kultúrához való sorolását, kiemelte, hogy a készítésechnikai megfigyelései alapján – elsősorban a granulációval és filigránnal díszített csüngők tekintetében – a leletegyüttest szoros szálak fűzik a 10. századhoz, ezáltal az ennél korábbi keltezése erősen kétségbe vonható.²⁸ Ilyen értelemben a munkája Fettich Nándor véleményének volt a kritikája.

2.7. Bóna István teljes körű kutatása

²³ BALOGH 2004, 242.

²⁴ FETTICH 1951, 73.

²⁵ FETTICH 1951, 75.

²⁶ FETTICH 1951, 76.

²⁷ SZEGEDY 1960, 328.

²⁸ SZEGEDY 1960, 328–329.

1962-ben és 1964-ben Bóna István egy magyar és egy idegennyelvű publikációban az eddigieknél jóval részletesebben elemezte újra a kincset, megkísérelve az értelmezését érintő kérdések tisztázását – így meghatározva a lehetséges készítés helyét és az elrejtés idejét és okát.²⁹ A munkája során az addig ismert összes, főleg kelet-európai párhuzamot is összegyűjtötte – többek között az akkor egyetlen magyarországi párhuzamként ismert halimbai ezüstgyöngyöket is említette. Véleménye szerint a 11. századra helyezhető a leletegyüttes elrejtésének ideje.³⁰

A leletegyüttes jellegének meghatározása

Bóna István elvetette azt a lehetőséget, hogy ezek a tárgyak valójában egy sírlelet részei voltak, hiszen a megtalálási körülmények leírásaiban nem számoltak be csontokról, csak edénytöredékekről.³¹ A Martinovka-kultúrába való tartozás és a 6. századra való keltezés cáfolatát a halimbai 406-os és 631-es sírokból előkerült ezüstgyöngy párhuzamok alapján látta alátámasztva, ezek a leletek elrejtésének 11. századi keltezését igazolták. A leletanyagot egyértelműen kincsleletként azonosította, így visszatért ahhoz az állásponthoz, melyet az előkerülés időszakában feltételeztek. Mivel a kincs elrejtésére a 11. század első felében kerülhetett sor, ezért az ékszerek készítését a 10. század második felére helyezte.

A darufalvi kincs elhelyezése a törtezüstkincsek kutatásában

A leletegyüttes további értelmezéséhez a példamutató kutatása során összegyűjtötte azokat a 10–12. századi törtezüst kincseket, ékszereket, melyek a darufalvi kincs egyes ékszereivel párhuzamba állíthatóak, érmekkel jól keltezhetők. A nemzetközi kutatásban való elhelyezéshez Roman Jakimowicz összefoglalását használta fel, és az általa felállított területi csoportokat részletesen be is mutatta. A darufalvi kincset az I. és a XIII. csoportokba helyezte el – az I. csoportba nyugati szláv területeken, ezüstlemezből készült, gazdagon granulációval és filigránnal díszített ékszerek sorolhatóak, a kincsek nyugati, arab és magyar pénzekkel is jól keltezhetők; a XIII. csoport az I. csoport ékszereihez hasonló darabokat tartalmaz, területileg azonban a Kievi Rusz és a lengyel Volin környékén jellemző.³² A leletegyüttes ékszereiről részletes leírást és közölt.

Az ékszerek származási helye

²⁹ BÓNA 1962; BÓNA 1962A; BÓNA 1964.

³⁰ BÓNA 1962, 237; BÓNA 1964, 153–154; TÖRÖK 1954, 102.

³¹ KUGLER 1904, 41; BÓNA 1962, 230.

³² JAKIMOWICZ 1933, 114–121.

A harang alakú – akkor még 29 darab – csüngőről a Maszenice-i (Lengyelország), akkori egyetlen közeli párhuzam alapján Bóna István feltételezte, hogy az ékszerek készítői helye Volin környékén lehetett. A 8 darab bogyóalakú csüngőt – a szerző 9 darabról ír, de csak 8 volt – nem tudta műhelyhez kötni. Ezek az ékszerek viszonylag ritkák voltak az akkoriban feltárt emléktárgyakban. Nagyobb mennyiségben a Kopievka-i (Ukrajna) kincsben kerültek elő a darufalviak párhuzamai. A b. típusú gyöngyök kapcsán a lengyel Jurkovci és az ukrán Kopievka lelőhelyeken előkerült darabokon kívül a skandináv párhuzamokat ismertette, véleménye szerint az ékszerek a b. típusú darabokkal azonos, valószínűleg lengyel műhelyben készültek. A kincsben 2 darab másik típusba sorolt, gerezdelt gyöngyök párhuzamai túlnyomó többségben lengyel területen kerültek elő, de a gotlandi darabokat is megemlítették, így a gyűjtésben szerepel a Katlunds-i emlék is.³³ A karperec készítői helyeként egyértelműen Gotlandot határozta meg, ahol a darufalvival azonos típusú karperecek nagy számban kerültek elő, ilyenek voltak például az Asarve-i kincsben.

A nyakpereg legközelebbi párhuzamát is Bóna István mutatta be. A Khajcsa (Ukrajna) melletti kincsben került elő egy a darufalvival nagy hasonlóságot mutató nyakpereg, mely lemezből hajlított, azonban díszítetlen. A párhuzam alapján jutott arra a következtetésre, hogy a nyakpereg valószínűleg szintén a már említett Volin-i műhelyben készült.

A kincs útja Darufalvára

A Kugler Alajos által felvetett lehetőséget – miszerint a kincs keleti kereskedelem útján érkezett, és egy ősi, morva kereskedelmi úton – Bóna István elvetette. Valószínűbbnek tartotta, hogy a kincs a Keleti-Kárpátokon át vezető, Tokajt, Darufalvát és Zsennyt is érintő úton keresztül jutott a Magyar Királyság nyugati határára, melyet László Gyula a Budapest története című munkájában vázolt fel.³⁴ A darufalvi kincset nem tartotta azonban kereskedelmi áru jellegűnek, mivel a kelet-európai, ilyen jellegűnek tekinthető kincsek mellett a darufalvi leletegyüttes inkább tűnik egy előkelő személy gazdag ékszerkészletének. Bóna István a kincs Darufalvára kerülésének magyarázatára több elméletet is felállított.

1. Vitéz Boleszláv – és a magyar kísércsapat – 1018-as évi Kijev elleni hadjárata.

E lehetőség szerint a Kijev elleni hadjáratához csatlakozott a lengyelek mellé a magyar csapat és a hadjárat közben alkalmuk nyílt elzsákmányolni a Volin-i ékszerkészletet,

³³ STENBERGER 1947, 78.

³⁴ LÁSZLÓ 1942, 43. KÉP

melyet a sereg egy tagja magával hozott Darufalvára. Maga a szerző is ezt az elméletet tartja a legkevésbé valószínűnek.

2. Orosz (rusz) határőrök megtelepedése Darufalván.

Győrffy György is felvetette az 1950-es években annak a lehetőségét, hogy a 10. század végén határőr szolgálatot ellátó orosz (rusz) származású személyek telepedtek le Darufalva környékén, a településtől nagyjából 50 km-re északra és északkeletre.³⁵ A csoport egyik rangosabb tagja akár magával is hozhatta az ékszereket Kijev környékéről. A szerző szerint azonban ez a lehetőség is csak felvetés, melyet bizonyítani nem lehet.

3. Besenyők hagyatéka.

Harmadik lehetőségként Bóna István a nyugati határokat őrző besenyők egyik főnökét vélte a kincs behozójának.³⁶ A besenyők a 10-11. század folyamán kisebb-nagyobb csoportokban költöztek az ország különböző területeire, a nyugati határrészre is. Bár a szerző leírja, hogy a kijevi orosz fejedelemséggel békés és háborús viszonyban is álltak a besenyők, nem fejtette ki, hogy pontosan hogyan jutottak a kincshez. Valószínűleg ebben az esetben is az lehetett a véleménye, hogy lengyel vagy orosz területről zsákmányolták a kincset.

Az elrejtés oka és ideje

Bóna István az elrejtés okaként egyértelműen háborús veszélyt jelölt meg. Bár a határon gyakoriak voltak a kisebb harcok, egyetlen nagyobb hadjárat vonult csak Darufalva irányába, ez az 1044-es III. Henrik által vezetett hadjárat, melynek célja az volt, hogy Orseoló Pétert visszahelyezze az Aba Sámuelről elvett trónra.³⁷ Ez abban az időszakban zajlott, mikor a kincset valószínűleg elrejtették. Úgy vélte, a kincs elrejtője ebben az időszakban, a határ védelme közben vesztette életét, ezért nem tudott visszatérni a kincsért.

2.8. Törtezüst kincsek magyarországi kutatása a 20. század második felében

1962-ben, a *Régészeti Tanulmányok* című sorozatban jelent meg Szőke Béla összefoglalása a honfoglalás és kora Árpád-kori temetők leletanyagának rendszerezésére.³⁸ A munka jelentős

³⁵ GYÖRFFY 1959, 60–61.

³⁶ BÓNA 1962, 316; BÓNA 1964A, 168.

³⁷ MAKK 1996, 76.

³⁸ SZŐKE 1962.

mértékben támaszkodott a törtezüst emlékek kutatására. Szőke Béla tudományos habitusát figyelembe véve, szemléletére hatással volt a kortárs csehszlovák, koraközépkorral foglalkozó – Jan Eisner által vezetett – régészeti iskola. A csehszlovák kutatásban pedig a 9–11. század vonatkozásában fontos hivatkozott leletanyagnak számított a lengyel kutatás által vizsgált 9–11. századi lelethorizont. Ez a nézőpont Szőke Bélát arra sarkallhatta, hogy a 10–11. századi Kárpát-medencei leletek párhuzamának vizsgálata során az egyik forrásbázist ezek a törtezüst emlékek jelentsék. Ez a látásmód eredményezte azt, hogy számos ékszer eredetét lengyel területre tudta visszavezetni, ezáltal utalva arra a kereskedelmi kapcsolatra, amelynek következménye, hogy az ékszerek megjelentek a Kárpát-medencébe.

2.9. A keltezés kérdésének lezárása

1970-ben Győrffy György honfoglalók településeit tárgyaló munkájának egyik (önálló tanulmányt jelentő) lábjegyzetében Bóna István még egyszer hozzászólt a darufalvi kincs kérdésköréhez.³⁹ Ez a rövid értekezés azért született meg, mert Stefan Pascu és kutatócsoportja további tagjai a dobokai (Románia) vár kutatása során, a sáncátvágás alkalmával talált harang alakú csüngőket – melyek a darufalvi csüngők közeli párhuzamai voltak – bizánci, esetleg morva készítménynek tartották, és a 9. századra keltezték, a darufalvi kincs eredetét és keltezését pedig ezek alapján nem fogadták el.⁴⁰ Bóna István a dolgozatban született válaszában hangsúlyozta, hogy a darufalvi kincs elrejtésének 11. század első felére való keltezését, a dobokai leletekről pedig bebizonyította, hogy azok egykorúak a nyugat-magyarországi kincsben találtakkal és párhuzamai azoknak. A leletanyagok keltezéséhez a Maszenice-i (Lengyelország) kincsben fellelhető csüngőket is bevonta. Ez a leletegyüttes a benne talált bizánci, lengyel, német, magyar pénzermék alapján keltezhető a 10-11. század fordulójára, 11. század 1. felére.⁴¹ Ezt követően a keltezésről újabb javaslat nem született a kutatásban, mind a külföldi, mind a hazai kutatók elfogadták Bóna István által javasolt hozzászólást.

2.10. A törtezüst jelenség felhasználása a későbbi kutatásban

Szabó János Győző az 1970-es években közölte a Sarud melletti, Árpád-kori telep és temető feldolgozását.⁴² A szerző ebben a művében nem csak a temetőből előkerült, hanem a Kárpát-

³⁹ BÓNA 1970, 315.ös jegyzet.

⁴⁰ PASCU ET AL. 1968, 175–177.

⁴¹ BÓNA 1970, 315-ös jegyzet.

⁴² SZABÓ 1980.

medencében előforduló nyak-, és karperec típusokat is megvizsgálta, és felállította ezek időbeli fázisait.

Tipológiájában bemutatta a 10-11. századi huzalkarperecek formai változását.⁴³ Ebben a darufalvi karperec a 11. századtól megjelenő, négyzetes átmetszetű karperecek közé sorolható darabként tűnt elő, megemlítendő azonban, hogy míg a darufalvi ezüsből készült, valószínűleg külföldi áru lehetett, addig a Kárpát-medencében fellelt további hasonló típusok bronzból készültek. A vizsgált leletanyagban több orosz, lengyel vagy skandináv területről érkezett tárgy is említésre került, melyek kapcsán Szabó János Győző a kereskedelmi kapcsolatok létrehívta fel a figyelmet.⁴⁴

Szőke Béla Miklós és Vándor László a pusztaszentlászlói Árpád-kori temető feldolgozása kapcsán a sírokban előkerült granulált ezüstgyöngyök, gyűrűk és kosaras fülbevalók analógiájaként több törtezüst leletet és törtezüst kincset említettek, és Roman Jakimowicz csoportosítását is felhasználták a vizsgált leletek területi elterjedésének bemutatására.⁴⁵ Szőke Bélához hasonló módon, a Kárpát-medencében megjelenő ékszerek eredetét a törtezüst leletek közt keresték.

2.11. A Kárpát-medencei törtezüst kincsek 21. századi kutatása

Kiss Gábor és szerzőtársai a 2000-ben megjelent *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei* című gyűjteménykötetében közölték a korszak temetőit és a zsennyei kincset. A temetők törtezüst leletanyagának azonosításához a szerzők a Jakimowicz-féle csoportosítást és Szőke Béla Miklós és Vándor László közlését használták fel.⁴⁶

Mesterházy Károly 2004-ben két munkájában is foglalkozott a darufalvi kincessel.⁴⁷ A lengyel-magyar kapcsolatokról szóló publikációjában a Kárpát-medencében, ezen belül is Magyarországon előkerült törtezüst leleteken keresztül mutatott ki élénk kereskedelmi kapcsolatot a két régió között. A munkája során teljes gyűjtésre törekedett, párhuzamok kapcsán pedig lengyel területet vette figyelembe, a Hanna Kóčka-Krenz által lengyel területek tárgytípusairól készített gyűjteménykötetek nyomán.⁴⁸ A szerző az ugyan ebben az évben megjelent, *Hacksilberfunde im Karpatenbecken* című publikációjában németül is megjelenítette

⁴³ SZABÓ 1980, 65.

⁴⁴ SZABÓ 1980, 52.

⁴⁵ SZŐKE-VÁNDOR 1987, 64.

⁴⁶ Kiss 2000.

⁴⁷ MESTERHÁZY 2004; MESTERHÁZY 2004A.

⁴⁸ Kóčka-Krenz 1993.

az eredményeket. A felsorolt leletek többségét lengyel eredetűnek tekintette.⁴⁹ A leletek elemzéséből azt a következtetést is levonta, hogy míg a 10. század 1. felében inkább a gazdagabb temetkezésekből kerültek elő törtezüst ékszerek, mint a Karos-eperjesszögi temető sírjai, addig a 10–11. század fordulójára már a falusi temetők gazdagabb sírjaiban is megjelennek ilyen ékszerek, így a halimbai vagy a sorokpolányi temetők sírjaiban is.⁵⁰

3. A törtezüst emlékek és problémaköre

A töredékes ezüstitárgyak kincsleletként való elrejtése nem kizárólag 9–11. századi észak-európai jelenség volt. Ilyen kincsek már korábban is feltűntek. Nagy számban kerültek elő hasonló jellegűek a Római Birodalom időszakából is.⁵¹ Ezek a 3–4. századi kincsek azonban nem magában az Imperiumban, hanem annak északi határrégióiban fordultak elő, ilyen értelemben pedig jól érzékelhetően ekkor is egy északi innovációról beszélhetünk. Ilyen leletegyüttest ismerünk például a skóciai Traprain Law-ból és Dairsie-ből is.⁵² Skandinávia területén a kora középkorban a 9–10. század fordulója körül jelennek meg először. A 8. század végén érkeztek a Balti-tenger felől először arab területről dirhemek, és a 10. századig egyre nagyobb hullámokban folytatódott ezek északra áramlása a különféle árukért – rabszolgáért, szőrméért és egyéb termékekért – cserébe.⁵³ Azt követően, hogy a 10. század második felében a számánida ezüstitárgyak hozama csökkent, az érmek áramlása szakadozott, kisebb volumenben érkeztek, a 10. század végére pedig meg is szűnt a beáramlás, új forrásra volt szükség, így a kincsekben már más régiók pénzei tűntek fel.⁵⁴ A nyugati területekről, német és angol pénzek néhány évtized alatt fel váltották a keleti dirhemeket, egészen a 11. századig, néhány helyen pedig, mint például Gotland vagy Öland, a 12. század első pár évtizedéig.⁵⁵ Az időközben eltelt 100–200 év alatt az érmek egy részét feldolgozták, viseleti tárgyakat, ezüstrudakat készítettek belőlük, majd fizetőeszközként is elkezdtek őket felhasználni, egységes súlyrendszert alkalmazva.⁵⁶ Mivel az ezüstitel súly szerint fizettek, ezért szükség volt mérlegekre és súlyokra is. A legtöbb súly 30–40 g között mozgott, de kerültek elő ennél sokkal könnyebb, akár kisebb, mint 1 grammos súlyok is.⁵⁷ Nem csak a Balti-tenger környékén és a skandináv országokban volt jelen a törtezüstkincs jelenség. A 960-as évek után kereskedelmi fellendülés következett

⁴⁹ MESTERHÁZY 2004, 397.

⁵⁰ MESTERHÁZY 2004, 400; RÉVÉSZ 1996, 81; TÖRÖK 1962, LXXVIII. TÁBLA; KISS 2000, 155.

⁵¹ HÄRDH 1999, 256.

⁵² ABDY 2013; HÄRDH 1999, 257.

⁵³ BOGUCKI 2005, 1153; KOVALEV 2017, 135.

⁵⁴ KOVALEV 2017, 130–131; NOONAN 1983, 198; SINDBÆK 2023, 210.

⁵⁵ NOONAN 1983, 200.

⁵⁶ HEIKO 2022, 58.

⁵⁷ HEIKO 2022, 55.

be, amely nagy területeket érintett, elérte Kijevet és a Baltikumot is. Németország, Lengyelország, Oroszország, Ukrajna, a Brit szigetek, Skócia és Írország területén is megjelennek a leletegyüttesek, a Kárpát-medence az elterjedési terület déli szélén helyezkedik el, itt már kisebb mennyiségben fordulnak elő.⁵⁸

3.1. A törtezüst elnevezés háttere és a kincsek elrejtésének kérdése

A tárgyalta leletek a törtezüst elnevezést kapták, a darabokra vágott tárgyakról, ékszerekről, érmékről. Fontos azonban tisztában lenni azzal, hogy nem minden esetben ezüsből készített tárgyakról és töredékekről beszélünk, nagyrészüket egyben, nem pedig eltörve kerül elő. Az ezüsből készült ékszerek és pénzek túlnyomó többségben vannak, azonban nem elenyésző számban megtalálhatók arany és elektron alapanyagú tárgyak is, erre példa a zsennyei vagy a hoeni kincsek, amelyek ezüsből készült leleteket nem tartalmaztak.⁵⁹

Az ezüsttárgyak feldarabolásának okával a kutatás már hosszú évtizedek óta foglalkozik. Az ezüst, mint anyag, univerzális fizetőeszköz volt, és nagy jelentőséggel bírt, hiszen egy folyamatosan bányászott anyag, amely szállítható, formája változtatható és darabolható, értékét azonban nem az alakja szabja meg.⁶⁰ Így nem csak a skandináv területeken, de a többi olyan államokban is a fizető eszközök egy kedvelt formája volt, ahol még nem kezdtek bele önálló pénzkibocsátásba. A tárgyak több darabra való felosztásának elsősorban gazdasági oka lehetett, kisebb fizetőeszközre volt szükség, egy olyan rendszerben, ami súlyra épülhetett.⁶¹ Az egészen apró töredékek arra engednek következtetni, hogy a mindennapi, kisebb tranzakciók alkalmával is használták ezeket a darabokat.⁶² Fontos megjegyezni, hogy a tárgyakat nem véletlenszerűen tördelték, hanem megfontolt módon harmadolták, negyedelték, vagy vágták őket még kisebb darabokra.⁶³ A kincseket általában kerámiaedényben helyezték a földbe, de alkalmazhattak azonban fémből vagy fából készített tárolóeszközt is – a Gotlandon talált Spilling-i kincsként ismert leletegyüttes egyik felét fadobozban rejtették el – vagy valamilyen szerves anyagból, például vászonból készített zsákot – amilyenben a spillingi kincs másik része előkerült. Jellemző az is, hogy a kerámia edényen belül a vagyontárgyakat egy vászonzsákba is elhelyezik.

⁵⁸ SZÖKE 1962, 100.

⁵⁹ M. POLL 1933.

⁶⁰ SKRE 2013, 81.

⁶¹ HÄRDH 2008, 117.

⁶² BOGUCKI 2005, 1154.

⁶³ HUNTER – PAINTER 2017, 83.

Sok esetben egy-egy kincs csak érmét tartalmazott, mint például a Máramaros megyei dirhemkincs, de előfordul olyan is, amely kizárólag ékszereket, mint a darufalvi vagy zsenyei leletegyüttesek.⁶⁴ A legtöbb esetben azonban vegyes leletegyüttesekről beszélhetünk, amelyben érmek és ékszerek is – tördelve, vagy épen – vannak. Gyakori, hogy az elrejtés okaként háborús fenyegetést feltételeznek a szakirodalomban. Néhány esetben ugyan lehetséges, hogy a leletegyüttesek elrejtésének ilyen indoka volt, de fontos azt is figyelembe venni, hogy az egykorú kincsek nagy száma inkább arra enged következtetni, hogy egy szélesebb kulturális gyakorlat – és ezzel összekapcsolódó gondolatrendszer – húzódik meg az elrejtések hátterében.

Északon nem feltétlenül igaz általános értelemben az a tézis, hogy a kincsek elrejtése mögött háborús veszély húzódott meg, vagyis, hogy azért maradtak ránk ezek a kincsek, mert az elrejtőjük meghalt, így nem volt módja újra kiásni a vagyontárgyait. Jól látható ugyanis, hogy ilyen nagyságrendű és regionálisan elterjedt kincsrejtési „lázhoz”, mint amit a 10. századi Kelet- és Észak-Európában tapasztalunk, nem tudunk olyan háborús eseményeket – vagy azok sorozatát – hozzárendelni, mely az elrejtés okának magyarázatául szolgálna. A gotlandi leletegyüttesek révén tudjuk, hogy a kincseket gyakran akár a lakott területeken, tanyákon vagy akár a lakóépületben rejtették el, vagy éppen ellenkezőleg, azokon kívül is, mert nem akarták otthonukban őrizni vagyonukat.⁶⁵ A jelenség a 9-11. században skandináv hátterű, de nem csak ott van jelen, ahol a skandinávok és nem minden régióban érzékelhető, ahol skandináv jelenlét van – például Izlandon nem kerültek elő ilyen kincsek.

3.4. A kincsek elrejtés különböző lehetséges okai és csoportosításai

Általában a kincsek elrejtésének okát a kutatás három nagyobb gondolkör mentén értelmezte.⁶⁶

1. Gazdasági cél

Ebbe a csoportba általában a nagy mennyiségben egész vagy tördelt pénzeket, ékszereket és ezüstdarabokat tartalmazó kincseket sorolnak, azzal a feltételezéssel, hogy ezeket a vagyonuk felhalmozásának céljával rejtették el a személyek.⁶⁷

2. Társadalmi szerep

⁶⁴ FOMIN – KOVÁCS 1987; M. POLL 1933.

⁶⁵ BOGUCKI 2004, 52.

⁶⁶ BOGUCKI 2004, 50.

⁶⁷ BOGUCKI 2004, 51.

A kincseknek társadalmi összetartó szerepe is lehetett, az ezüst nem csak fizetőeszköz volt, a tárgyak presztízsjelző értékkel is rendelkeztek, így az a személy, aki nagy mennyiséggel rendelkezett ebből, az adott közösségben is magasabb pozícióban helyezkedhetett el. E feltételezés szerint e a szempont is motiválhatta adott esetben a leletegyüttesek elrejtését, főleg azokat, melyekben túlnyomó részt ép ékszerek voltak. Ennek az elméletnek az egyértelmű bebizonyítása azonban még várat magára.⁶⁸ Másrésztől, tudjuk, hogy ezek az ékszerek részei lehettek a korabeli társadalmi kapcsolatrendszernek, az elit reprezentációhoz kapcsolódó cseréknek, így számos esetben szövetségkötések, és ezzel együtt járó házasságajánlatok kísérő darabjai lehettek az adott tárgyak. Az ajándékok cseréjének politikai szerepe is volt, minél nagyobb ajándékot kapott valaki, annál magasabb státuszra törekedett, ezáltal pedig követői hűségére is számíthatott.⁶⁹ Egyelőre nem született válasz arra a kérdésre, hogy milyen gondolati háttér adta a motivációt ehhez a cselekedethez.

3. Szakrális jelleg

Az elrejtés mögötti szakrális tényezők valószínűleg az északi területekre jellemzők lehettek, nem valószínű azonban, hogy a Kárpát-medencében talált leletek ezzel köthetők összefüggésbe. A vagyonukat akár saját maguk számára, azonban túlvilági felhasználás céljából is elrejthették a kor emberei, vagy áldozattételként, valamilyen fizetségként.⁷⁰ A szakrális jelleg lehetőségét azért is érdemes figyelembe venni, mert az elrejtett kincsek nem minden esetben voltak valamilyen tárolásra alkalmas tárgyban a földbe helyezve, ez alapján pedig feltételezni lehet, hogy ezeket a tárgyakat nem azzal a céllal rejtették ez, hogy visszajönnék értük.⁷¹

4. Hadi fenyegetés

Skandinávián kívül eső területeken, például a kelet-európai lengyel, orosz vagy éppen magyar kincsek esetében rendszeresen felmerül a valamilyen külső veszély – hadjárat, csata – következtében való elrejtés lehetősége. Ebben az esetben feltételeznünk kell, hogy a kincseket csak egy rövid időre szándékozták elrejteni, és mindenképp vissza akartak menni értük menni. Láthattuk, hogy például a darufalvi kincs esetében is Bóna István ezt a lehetőséget emelte ki.

⁶⁸ BOGUCKI 2004, 51.

⁶⁹ BOGUCKI 2004, 57; RENFREW – BAHN 1999, 337–339.

⁷⁰ BRØNDSTED 1960, 125–126.; URBAŃCZYK 2022, 70.

⁷¹ URBAŃCZYK 2022, 70.

A gazdasági, társadalmi és a vallási tényezők nem zárják ki egymást, a jelenlegi kutatásban viszont a gazdasági okokkal való magyarázat az általánosabb. Megoldatlan kérdés azonban, hogy a nagy számban előkerült kincsleletekért miért nem ment vissza elrejtőjük, hiszen míg a valamilyen veszély – háború, hadjárat – következtében elrejtett leletegyüttesek földben maradása megmagyarázható, nem tudjuk, hogy a saját földjükön, otthonukban, háborútól és veszélytől távol eső helyeken miért maradtak ott. Ezért figyelembe kell vennünk azt a lehetőséget, hogy talán a szakrális háttérnek is nagyobb szerepe volt, és a kincsek egy részét a visszavétel szándéka nélkül temethették el.⁷²

A kincsek funkciójuk szerint való csoportosítása mellett több kutató is készített regionális vagy kronológiai csoportosítást.

1. Roman Jakimowicz területi régiókra csoportosítva rendszerezte a kincseket.⁷³ Ehhez vizsgálat alá vette, hogy mely régiókban milyen ékszerek és egyéb leletek fordulnak elő a leletegyüttesekben. Véleménye szerint a kincsek összetétele régióként különbözik és felismerhetőek az egyes ékszerek díszítéseiben a helyi fémművesség jellemzői. Kutatása során a szerző 15 csoportot különített el, melyet a kutatás ma is alkalmaz egyes leletek azonosításához. A következőkben röviden bemutatom a 15 csoportot.

- I. Lengyelország és az északnyugat szláv régió. Nagy mennyiségben arab dirhemek – valószínűleg a III. csoport területéről –, vagy csak azokat tartalmazó kincsek, gyakran fordulnak elő a 10. század utáni kincsekben német és angol érmek. Kis mennyiségben egyéb európai területekről származó érmek. Jellemző a csoportra, hogy törékeny, ezüstlemezből készült ékszereket tartalmaz, aprólékosan kidolgozott granulációs és filigrán díszítésekkel. Nagy számban jellemzőek a fülbevalók és gyöngyök. A karperecek ritkán fordulnak elő.
- II. Észak- északkeleti szláv régió. Részben összeér területileg az I. csoporttal. A leletegyüttesek szinte kizárólag nyakpereceket és karpereceket tartalmaznak, érem ritkán fordul elő. A néhány pénzlelet alapján 11. század második fele és 12. század első fele közötti keltezés volt lehetséges.
- III. Skandináv félsziget és környező szigetek. A leletanyag nem teljesen egységes, de a szerző véleménye szerint elenyésző eltérések vannak. Dominálnak az arab és angol érmek, német, cseh magyar és lengyel pénzek előfordulnak. Jellemzőek a geometrikus mintában filigránnal díszített ruhadíszek, fonott nyak- és karperecek.

⁷² URBAŃCZYK 2022, 70.

⁷³ JAKIMOWICZ 1933.

Az I. csoportra jellemző, gazdagon díszített fülbevalók szinte teljesen hiányoznak, a szerző véleménye szerint, amik mégis előfordulnak, azok az I-es csoport területéről származnak. A kis méretű ékszerek között a leggyakoribbak a medálok és a gyöngyök. A díszítésekkel gyakran ábrázolnak stilizált emberformát és állatalakokat. Az I. és III. csoport között jelentős kapcsolat volt.

- IV. A csoport közvetlen kapcsolatban állt a III. csoporttal, a Dnyeper felső és középső folyása mentén, a kijevi Rusz területén. A leletegyüttesekben gyakoriak nagy mennyiségben a dirhemek, a dirhemkincsek is. A III. csoportra jellemző ékszerek itt is jelen vannak, de helyi változataik is ismertek. A leletegyüttesekben megjelentek a keleti import termékek is, azonban kevesebb nyugati és angol érmék voltak bennük.
- V. A csoport a mai Csehország területére helyezhető. Nagyon jellemzőek a területre az éremkincsek, nagy mennyiségben fordulnak elő helyi cseh pénzek, magyar, lengyel és dán pénzek. Szinte teljesen hiányoznak a dirhemek. Ékszerek gyakrabban fordulnak elő sírokban, mint kincsekben, ezek általában az I. csoport típusaiból vannak, néhány bizánci importtermék mellett.
- VI. A csoport az I. és az V. csoport nyugati területeit érinti. Jellemzője, hogy szinte teljesen hiányoznak a külföldi érmék. Teljesen hiányoznak az ékszerek.
- VII. Kelet-Európa. Érinti a IV. csoport keleti és délkeleti területét. Jellemző, hogy a leletegyüttesek összetétele egységes, szinte csak dirhemekből állnak. Mivel a csoport nagyobb területen létezik, ezért kisebb csoportok különíthetők el benne, helyi jellemzőkkel.
- VIII. Kisebb helyi csoportok, amelyek fejedelmi rezidenciák körül csoportosulnak, a Rusz keleti és északkeleti területein is megjelenik. Más csoportok területein is megtalálható. Szinte teljesen hiányoznak a leletegyüttesekből az érmék, gyakoriak az arany ékszerek. Előfordulnak zománcdíszítéses darabok. Az ezüst ékszereken előfordul niellózás. A bizánci hatás ezen a csoporton jobban érezhető. A szerző a 11. század közepétől a 13. század közepéig keltezte a csoportot.
- IX. Ez a csoport az előzőtől keletebbre, a Volga folyása mentén található. Az ékszerek díszítése közeli rokonságban áll az I-es csoporttal, de gyakori az arany használata. A leletegyüttesekből szinte teljesen hiányoznak az érmék.
- X. Az előző csoporttól északkeletre, a Káma folyó környékén. Jellemző, hogy nagy mennyiségben tartalmazznak a kincsek ezüst nyakpereceket, melyek általában

vastag, kerek átmetszetű ezüsthuzalból készültek, végükön gyakran poligonális díszek vannak. A szerző nem tartotta lehetségesnek a csoport keltezését.

- XI. Az előző csoport területén kialakult későbbi csoport. Az ezüst tárgyak ezekben a kincsekben jellemzően aranyozottak. Előfordulnak az I. csoport fülbevalóíhoz hasonló darabok, de kevésbé kidolgozottak, nagyobb gránumokkal, kevésbé precízen díszítettek. A 10–11. század fordulójára keltezhető.
 - XII. Európa délkeleti részére jellemző, kevés leletegyüttest tartalmazó csoport. A szerző a 6. századtól a 9. századig keltezte. A leletek az I. csoport leleteihez hasonló kialakításúak, díszítéseikben azonban nem hasonlítanak. Valószínűleg bizánci és keleti hatás érvényesül az ornamentikán.
 - XIII. Kelet-Európa nyugati részén található. A szerző Volin-Kijev csoportként hivatkozik rá. Az első csoporthoz hasonló díszítési technika jellemzi, kisebb mértékben észrevehetőek hasonlóságok a IV. csoport ékszerein használt díszítésekkel. Bár a VIII. csoporttal nem fedezhető fel közvetlen kapcsolat, cseh és morva temetők sírjaiban előkerült néhány ékszerrel mégis hasonlóságot mutatnak a csoportba tartozó leletek. A szerző a kevés leletanyag miatt az I. csoport helyi változataként azonosította.
 - XIV. Az előző csoport területének déli részén. Jellegzetes nagy, nehéz és tömör aranyból és ezüsből készült fülbevalók filigrán díszítéssel.
 - XV. Délkelet. Niellóval díszített, vésett, dombornyomott termékek. A granulációs technika szinte teljesen hiányzik, a filigránt ritkán alkalmazták. A 10–11. századra keltezhető.
2. Birgitta Hård a területi felosztás helyett több, más véleményen alapuló rendszer szerint csoportosította a törtezüst kincseket.⁷⁴
- 1. Korok szerinti csoportosítás
 - I. Római kor és népvándorlás kor. Már a Kr. e. 2–3. században is előfordultak az ilyen jellegű leletek. A szerző rámutat arra, hogy a törtezüst leletek nem csak a Kelet- és Észak-európai területekről, de például az Ibériai-félszigetről, a partvidékről és a belsőbb területekről is ismertek. A partvidékre az éremkincsek – pun és föníciai pénzek – a szárazföldön pedig a vegyes- és ékszerkincsek dominálnak. A Birodalom határmenti provinciáiban, a mai Skócia, Írország és Anglia területén is megjelennek. A tárgyak tördelése már ekkor megjelenik római és skandináv területeken is.

⁷⁴ HÅRDH 1999. 256–262.

- II. 8–11. század vége. Európa nagy részén jelenlévő jelenség. Az Elbától délre és nyugatra már ritkábban fordulnak elő, a szerző véleménye szerint itt lehet az a határ, mely különbséget tesz a súly-alapú és a pénz-alapú fizetőeszköz között. A 7–10. század között főleg arab pénzek, majd angol, német, cseh és egyéb. Az érmék aránya a leletegyüttesekben idővel csökkent.

2. Geográfiai alapú csoportosítás

- I. Nyugatszláv népek. Kis méretre töredezettség a jellemző, gyakori a filigránnal és granulációval dekorált ékszer, gyöngyök és függők, helyi fémművesség jellemzői is érvényesülnek. Jellemzőek a nagyobb ékszerek, például nyakperek. Gyakoriak a nagy leletegyüttesek melyekben akár több száz darab töredék is lehet.
- II. Skandináv területek. Helyi termékek töredezetten vagy épen kerültek elő, gyakori volt a filigrán alkalmazása a díszítési folyamatban. Jellemző a nagymértékű töredezettség. A Gotland-i kincsekről elmondható, hogy nagyobbak, több tárgyat tartalmaztak, mint más skandináv lelőhelyeken. A norvég leletegyüttesekben is helyi formák tűnnek fel, töredékesen és egyben is. Jellemzőek a különféle típusú gyűrűk, ruhatűk. A leletegyüttesek általában vegyesek, érmet és ékszert egyaránt tartalmaznak.
- III. Brit szigetek. Nagyobb mennyiségben a 10. századra jellemzőek, de később sem tűntek el teljesen. A leletegyüttesek vegyesek, de az érmék és az ékszerek aránya változó. Finn területről 11. század első felére keltezhető, nagy mértékben töredékes leletegyüttesek is ismertek.

3. A leletegyüttesek tartalmára alapozott csoportosítás

- I. Nagyrészt töretlen érmék, ékszerekkel együtt. 9. század közepe – 10. század.
- II. Tördelt pénzek és ékszerek, a töredékek viszonylag nagyok. A 10. század első és második harmada.
- III. Apróra tördelt pénzek és ékszerek, a töredékek többsége 1 – vagy annál is kevesebb gramm. 10. század vége, 11. század eleje.
- IV. Csak pénzek, általában egészben. 11. század közepe.

4. Darufalva, a lelőhely

A falu ma Ausztriában, Burgenlandban, Mattersburg tartomány része, ma is létező, lakott település, a Királyi Magyarországnak is egy határmenti falva volt. Egy széles völgyben

helyezkedik és a körülötte lévő dombokon találhatóak a lakók földjei, szántói, amelyek egyikén, 10 percnyi távolságra a falutól, a kincs is előkerült.⁷⁵

4.1. A földvár

Ahogy a Draßburg megnevezés is utal rá, egy egykori földvár ismert a lelőhely közeléből, annak többé-kevésbé megmaradt erősítésével a Taborac hegyen. Az 1930-as évektől a területen homokbányászat tevékenysége folytatódott, amely következtében a vár nagy része elpusztult, a 140 x 160 m átmérőjű ovális sánc a déli és délnyugati részen azonban még mindig akár 5 méter magas.⁷⁶ Az erősítése egy ovális sáncból állt, amely előtt egy kettős árok és egy kisebb sánc figyelhető meg.⁷⁷

Az erősítés szerkezete a Mordovin Maxim féle tipológia 2.c csoportjába sorolható kazettás szerkezetű sánc, a középkori Magyarország váraira nagyon jellemző fa-föld összetételű építmény.⁷⁸ Az ilyen típusú sáncok a 10. század végétől kezdhettek el épülni, és egészen a 13. századig jellemzőek voltak, nem csak Magyarországon, de lengyel és német területeken is gyakori volt és balti területeken is kimutatható.⁷⁹ A lelőhelyen 1933-ban többször is végzett sáncátvágást a Burgenlandisches Landesmuseum.⁸⁰ A felmérések szerint a gerendafalat, amely 160 cm széles volt, 6 réteg gerendasor alkotta, a sánc oldalát erősítő földréteg 250 cm szélességben és 3 m magasságban égett vörös színűre.⁸¹ Ezeken az ásatásokon került elő 9-10. századi leletanyag is.⁸² A sánc a típusba sorolható többi erősítéshez képest viszonylag kis méretű volt, összehasonlíthatjuk a Belgorodka-i (Ukrajna) sánccal, amely 12 m széles volt, azonban a Darufalva melletti soproni, szintén 2.c típusú sánc is jóval nagyobb méretű.⁸³ Az erősítés két részletben épülhetett, először föld-homok-agyak keverékből, majd később a sáncot a belső oldaláról erősítették meg faszerkezettel.⁸⁴ Az égett rétegben elszenesedett fagerendák kerültek elő, melyeken C¹⁴-es vizsgálatokat végeztek el, ezek a 10. századra keltezték a sáncot.⁸⁵

⁷⁵ KUGLER, 1904, 41.

⁷⁶ GÖMÖRI 2002, 36.

⁷⁷ GÖMÖRI 2002, 36.

⁷⁸ MORDOVIN 2016, 150; GÖMÖRI ET AL.1994, 49.

⁷⁹ MORDOVIN 2016, 156–160.

⁸⁰ KAUS 1987.

⁸¹ GÖMÖRI 2007, 204.

⁸² GÖMÖRI 2002, 36.

⁸³ MORDOVIN 2016, 156.

⁸⁴ KAUS 1987, 333.

⁸⁵ GÖMÖRI 2007, 207.

Később a sáncon újabb, párhuzamosan több természettudományos keltezési vizsgálatot hajtottak végre.⁸⁶ A faszénminták újra vizsgálása 896–920 és 944–1024 közötti eredményekkel zárult, az égett agyagminták vizsgálata 910 és 1050 közötti keltezést mutatott.⁸⁷ Termolumineszcens vizsgálat elvégzéséhez három helyről vettek mintát a sáncon, ezeknek a keltezése 658–878, 888–1188 és a sánc keményre égett részéből vett minta eredménye 738–1038 lett.⁸⁸ A Taborac hegyi földvár építése tehát a 9–10. század fordulójára, míg a leégése a 11. század első felére tehető.⁸⁹ A vár leégése után nem utalnak régészeti nyomok arra, hogy törekedtek volna az újraépítésére, vagy tovább használták volna. A 11. század első felében ismert egy nagyobb, Sopron környékét érintő hadjárat, melyről Bóna István is értekezett, ezt 1044-ben III. Henrik vezette Aba Sámuel ellen, de a többi nagyobb katonai mozgás az időszakban inkább a Duna mentén, az egykori limes területén zajlott, így lehetséges, hogy amennyiben a vár nem valamilyen más esemény okozta tűzvész során égett le, ennek a hadjáratnak a következtében pusztult el.⁹⁰

4.2. A leletegyüttes és a vár kapcsolata

A leletegyüttes, Bóna István véleménye szerint, nagy valószínűséggel egy Darufalva környékén élő, előkelő személy ékszerekészlete lehetett.⁹¹ A Taborac-hegyi földvárról és lakóiról nincsenek írásos, sem régészeti forrásaink, nem zárható azonban ki, hogy egyikük tulajdonában állt az ékszerekészlet. A darufalvi kincs nem az egyetlen földvár közelében eltemetett leletegyüttes, azonban a kincsek és a földvárak kapcsolatának a kérdéskörét az eddigi kutatás gyakorlatilag nem érintette, így nem tudni pontosan, hogy milyen arányban köthetőek egyes leletegyüttesek valamilyen erődítményhez.

Az 1937-ben Csehországban talált Žatec-i kincset 1939-ben Helmut Preidel közölte.⁹² Ez a törtezüst kincs a darufalvitól eltérően nem csak ékszereket, hanem cseh és német pénzeket is tartalmaz, melyek alapján a 11. század első felére keltezhető az elrejtésének ideje. A leletegyüttes egy összetört kerámiaedényben került elő – mivel a megtalálás ebben az esetben is földmunkához köthető – a benne talált ékszereken, érmeken és ezüstrudakon pedig néhány esetben szövetmaradványok is láthatóak voltak.⁹³ Ez arra enged következtetni, hogy a tárgyak

⁸⁶ GÖMÖRI ET AL.1994, 53; GÖMÖRI 2007, 207.

⁸⁷ GÖMÖRI ET AL.1994, 53–54.

⁸⁸ GÖMÖRI ET AL.1994, 54.

⁸⁹ GÖMÖRI ET AL.1994, 55.

⁹⁰ BÓNA 1962A, 317.

⁹¹ BÓNA 1962, 318.

⁹² PREIDEL 1939.

⁹³ PREIDEL 1939, VI. TÁBLA.

nem közvetlen a kerámiaedénybe, hanem egy vászonzacskóba lettek először elhelyezve. A leletegyüttes nem messze egy ovális sánccal védett földvártól lett elrejtve, mely szintén egy kisebb hegyen van, hasonlóan a Taborac-hegyihez.

Erről a környékről és ebből az időszakból nem ismerünk olyan hadi cselekedetet, amely a leletegyüttes elrejtését indokolta volna, így csak úgy, mint a darufalvi esetében, ennek a kincsnek az elrejtési okát sem ismerjük. Mindenképp érdekes azonban, és a jövőben vizsgálendő kérdéskör, a leletegyüttesek és az erődítmények kapcsolata.

5. A kincs előkerülési körülményei

A leletegyüttes Pinteritsch József földjén 1902-ben, szántás közben került elő, amelynek következtében nagyjából 2 m²-en szétszóródtak az ékszerek.⁹⁴ Eredetileg 35 cm körüli mélységben, agyagos rétegben rejthették el a tárgyakat egy kerámiaedényben. Az edény összetört, a szétszóródott kerámiadarabokat nem gyűjtötte össze a találó. Az első közlésből tudjuk, hogy „durva, kezdetleges cserépdarabokkal” keveredett a kincs.⁹⁵ A leletegyüttes 48 darab ezüst ékszert tartalmazott a megtalálásakor, ma azonban csak 46 darabos, egy bogyo alakú és egy harang alakú csüngő a rossz állapotuk miatt már nincsenek meg. Az ékszerek között vannak szinte teljesen ép darabok, és szinte teljesen kopott darabok is. A legtöbb lelet harang alakú csüngő, ebből 28 darab van. A második legtöbb a 8 darab bogyo alakú csüngő, az együttesben volt még 3 és 2 darab – különböző típusú – gyöngy, 4 karneolból készült gyöngy. A leletegyüttes legnagyobb méretű ékszerei a karperec és a nyakperec. Az ékszerek közepes megtartásúak, a kifejezetten töredékes darabok részben restauráltak, azonban nem eredeti állapotuk visszaállításának érdekében, hanem az állagromlás megelőzése céljával.

Az ékszerek keltezéséhez és elrejtésük idejéhez elsősorban az érmekkel keltezhető párhuzamok adnak támpontot. Ezek azonban az elrejtés idejének meghatározásához járulnak nagyobb mértékben hozzá, az ékszerek készítésének időpontja és az elrejtés között hosszú idő telhetett el.

6. Az ékszerek készítése technikai megfigyelései

A leletegyüttesben található ékszereken Szegedy Emil 1960-as vizsgálatai során anyagösszetételi megfigyeléseket is végzett. A harang alakú csüngők ezüst lemezéből és ezüst filigrándíszreiből, és a gyöngyök sodort díszreiből vett minták alapján állapította meg, hogy az alapanyaga ezeknek az ékszereknek magas minőségű ezüst.⁹⁶ A tárgyakban a réz és vastartalom

⁹⁴ KUGLER 1904, 41.

⁹⁵ KUGLER 1904, 41.

⁹⁶ SZEGEDY 1960, 330.

elenyésző volt, és egyéb szennyezőanyagokat nem talált. A felhasznált alapanyag alapos tisztítási folyamaton mehetett keresztül felhasználása előtt.

6.1. Filigrán és granuláció díszítéstechnikák

A filigrán – olyan fémmegmunkálási technika, ahol a díszítést vékony fémhuzallal végzik – és granulációs – ékszer felületére rögzített apró fémgyöngyök – díszítési technikák a legrégebbi ismert fémmegmunkálási módszerek közé tartoznak. Az Itáliai-félszigetről és a Fekete-tenger partjairól jutottak el a technikák Észak-Európába és skandináv területekre, ahol magas minőségben kezdték el ezeket alkalmazni, majd a népvándorlás korában egész Európában elterjedtek.⁹⁷ A 9-11. században a filigrándíszítés széles körben kedvelt technika volt, de a granuláció a Bizánci Birodalomban, cseh, szlovák, lengyel és orosz területeken volt a legnépszerűbb, Skandinávián kívül.⁹⁸

6.2. Filigrán technika

Filigrándrótokat nem tudtak egyszerű kalapálással, vagy csavarással készíteni, mivel ezekkel a technikákkal a drót nem lett elég vékony, felülete pedig nem lett egyenletes, sima még felcsiszolás után sem.⁹⁹ A módszer a drót készítésére a húzás volt, mely során egy elvékonyodó fémrudat vagy fémlemezt a vékonyabb felétől kezdve húznak át egy csontból vagy fémből készült eszközön, melyen szűkülő furatok vannak.¹⁰⁰ Ezáltal a drót átmérője csökken, hosszabb lesz, keresztmetszetében pedig kerek. Ezt különböző méretű furatokkal addig ismételték, amíg a szükséges méretet kapták.¹⁰¹ A húzásos technika a drót felületén karcolásokat hagyhat, szerkezetében pedig megnyújtott kristályokat eredményez, ezáltal felismerhető a díszítéstechnika, azonban a külső nyomokat csiszolással vagy polírozással igény szerint el is lehet tüntetni, így nem marad minden esetben azonosítható a készítés módja.¹⁰² Amikor a drót már elég vékony, sima felületű, igény szerint további megmunkálást végeznek el rajta, melynek következtében gyöngyös vagy csavart drótot készítenek – a csavarásos technikán belül szintén több változat van, mellyel különféle díszes elemeket lehet készíteni.¹⁰³ Ezek kedvelt díszítőelemek voltak, a darufalvi kincs esetében azonban legnagyobb arányban a sima, egyszerű

⁹⁷ DUZKO 1985, 15.

⁹⁸ DUZKO 1985, 16.

⁹⁹ CARROLL 1972, 322.

¹⁰⁰ DUCZKO 1995, 29–30.

¹⁰¹ CARROLL 1972, 322; DUCZKO 1985, 16.

¹⁰² CARROLL 1972, 323; DUCZKO 1985, 17.

¹⁰³ WUTHFIELD 2013, 243–234.

filigránt alkalmazták, kivéve a b. típusú gyöngyökön, melyeken az egyszerű filigrán mellett vékony csavart dísz is alkalmaztak.

6.3. Granuláció technika

A gránumok gyártása a felületi feszültség felhasználásával történik. Az olvadáspontig hevített fémdarabok a természetes felületi feszültség szerint alakulnak és a fémkristályok gömbölyű formát vesznek fel.¹⁰⁴ A nagymennyiségben történő előállításuk ezeknek két módon folyhatott: a fémlapot vagy drótot azonos méretekre vágták és faszénporral borították, majd egy olvasztótégelybe helyezték, amikor az megtelt, lezárták és kemencébe rakták. A kivétel és a szén lemosása után méretben megegyező, a gömbölyű alakot már felvett gránumok maradtak.¹⁰⁵ A másik módszer szerint a megolvasztott fémot valamilyen eszköz segítségével szénporba vagy vízbe csepegtetik, ahol a felületi feszültség hatására a fém felveszi a gömbölyű alakot, illetve ki is hűl, ezáltal gyorsabban lehet gyártani a díszítéseket, ennek a módszernek a hátránya azonban, hogy a gránumok nem lesznek egyenlő méretűek.¹⁰⁶ A granuláció az esetek túlnyomó többségében filigrántechnikával párosítva jelenik meg, igazán ritka, hogy az egész ékszer csak gránumokkal legyen díszítve.¹⁰⁷ A darufalvi kincs mégis tartalmaz csak granulációs technikával díszített ékszereket, illetve a harangalakú csüngőkről és az ezüstgyöngyökről is elmondható, hogy míg a filigrán jelen van, a granulációs technika van a díszítés középpontjában.

6.4. A díszítőelemek felhelyezése a tárgyakra

Az elkészült díszítőelemeket az ékszerre forrasztással lehetett felhelyezni, ennek több technikája is volt. Ragasztóanyagként a gránumok anyagánál, jelen esetben az ezüst olvadáspontjánál alacsonyabb olvadáspontú fém vagy fémötvözet volt alkalmazható.¹⁰⁸ Fém anyag használatakor figyelembe kellett venni és alakítani az ötvözet színét is, hogy a ragasztás a későbbiekben ne legyen feltűnő.¹⁰⁹ A 9–11. században az ezüst-réz ötvözetek használata volt a jellemző, mivel ennek az olvadáspontja az aranyénál és a tisztaszűstnél is alacsonyabb. A folyékony ötvözetet a felhevített ékszer testére vitték fel, majd belehelyezték a díszítéseket, a kitágult fémkristályok közé a hűlési folyamat alatt beépült a ragasztóanyag, majd megszilárdult,

¹⁰⁴ DUCKO 1985, 23; KENT 2008, 29; WOLTERS 1986, 45.

¹⁰⁵ DUCKO 1985, 24.

¹⁰⁶ DUCKO 1985, 24; KENT 2008, 18.

¹⁰⁷ DUCKO 1985, 24; WOLTERS 1986, 13.

¹⁰⁸ KENT 2008, 30.

¹⁰⁹ DUCKO 1985, 27.

a díszítőelemek pedig a helyükön maradtak.¹¹⁰ Ha a filigrán és granulációs díszítések elég nagyok voltak, akkor akár el is fedték a forrasztott részt.

Nem minden esetben használtak azonban a díszítőelemek felhelyezéséhez fém forrasztóanyagot. A vegyi forrasztóanyag alapját általában rézoxidok képezték, melyet valamilyen szerves ragasztóanyaghoz – például halenyv és víz keveréke – adtak.¹¹¹ A dekorációkat a keverékkel felragasztották a felületre majd felmelegítették a tárgyat, amelynek következtében egy kémiai reakcióból álló folyamat játszódott le, ami alatt a szerves ragasztóanyag elszenesült, végül a réz a felületben és a díszítőelemben ötvözté alakul, összeolvasztva a tagokat.¹¹² Ez a fajta forrasztás nem volt olyan erős és tartós, mint a fém alapú technika, olykor pedig halvány nyomot is hagyhatott, azonban egymás után több díszítőelemet is fel lehetett helyezni az ékszerre anélkül, hogy a korábban felforrasztottak a hő következtében elmozdultak volna, így bonyolultabb, részletes mintákat is ki lehetett alakítani.¹¹³ A forrasztási technikákat több esetben kombinálták is.¹¹⁴

A darufalvi kincs ékszerein az 1960-ban végzett anyagvizsgálatok során vizsgálat alá lettek vonva a díszítések felhelyezésének módjai is. A roncsolás mentes vizsgálat során Szegedy Emil elsősorban a harang alakú csüngők már leesett gránumait figyelte meg. Egy erősen oxidálódó aranyréteget ismert fel – az imént leírt módszerek közül tehát az elsőt –, melynek olvadáspontja az ezüsténél alacsonyabb volt, ezzel bevonták a felhevített ékszert, majd ráhelyezték a díszeket.¹¹⁵ A kihűlési folyamat során az ötvözet pedig megszilárdult és a díszítőelemek a helyükön maradtak. A technika nyomai legjobban a csoportosan lehullt gránumok helyein figyelhető meg.

7. A karperec (SOM RT 55.61.2.)

A karperec négyszög átmetszetű, végei felé enyhén szűkülő, sima felületű. (26. tábla) Tömör ezüstből készült, díszítetlen darab, amely külső oldalán apró sérülés van, nagyjából fél centiméteres, ez keletkezhett rajta viselése és megtalálása közben is. Az ékszer belső oldalán, végei felé 4 darab, egymás melletti, kisebb sérülés van, mintegy fél centire egymástól. Az ékszer 1 cm vastag, átmérője pedig 8,4 centiméteres, hordása valószínűleg inkább kényelmetlen lehetett, így előfordulhat, hogy presztízst jelző tárgyként, vagy alapanyagából kifolyólag

¹¹⁰ DUCKO 1985, 27–28.

¹¹¹ DUCKO 1985, 27.

¹¹² DUCKO 1985, 27.

¹¹³ KENT 2008, 30.

¹¹⁴ DUCKO 1985, 27.

¹¹⁵ SZEGEDY 1960, 329.

fizetőeszközként készült. A Jakimowicz-féle csoportok közül az I. és a II. csoportban gyakori forma.¹¹⁶

A dobokai ásatásokat összegző publikációjában Gáll Erwin említ egy négyzetes átmetszetű karperecet, mely az erődítmény 11. század első felére keltezett rétegében került elő.¹¹⁷ Szabó János Győző a sarudi temető feldolgozásában közölte a 12-es számú, idős női sírt, melyben egy ezüsből készült, romboid átmetszetű karperec volt.¹¹⁸ A sírban talált ékszer azonban nem teljesen pontos párhuzama a darufalvinak, hiszen végei felé erőteljesen vékonyodik. Hazánkból nem ismerünk olyan ékszert, amely a darufalvi karperec pontos párhuzama lenne.

A kincsben talált darab pontos párhuzamai elsősorban skandináviai kincsekben sikerült fellelni, töredékek a Volin-i (Lengyelország) és a Quilitz-i (Németország) kincsekben – pénzletek alapján 1016 utánra lehetett keltezni – is kerültek elő. Az 10. századra keltezett Asarve-i (Gotland) kincs szintén tartalmazott ilyen karpereceket.¹¹⁹ Ezeken kívül Gotlandon került még elő ilyen karperec a Hummelbos-i kincsben – bár ezek valamivel vastagabbak, végei felé pedig jobban vékonyodnak, a kincs a 9. század második felére keltezhető – és a Granhagsmyr-i kincsben – 10–11. század fordulójára keltezett.¹²⁰ (31. tábla) A darufalvi ékszer készítési helye ezek szerint valószínűleg Gotland. A Kárpát-medencében a négyzetes átmetszetű, vastag huzalkarperec csak a 10. század végén, az utolsó harmadában jelentek meg, a legtöbb darab bronzból ismert.¹²¹ Szabó János Győző azonban Kárpát-medencében előkerült karperecekre felállított tipológiájában úgy vélte, hogy a négyzetes átmetszetű karperecek a 11. századtól jelentek meg. Az északi, keltezett kincsek révén tudjuk, hogy már a 9–10. század folyamán is készültek romboid átmetszetű karperecek ezüsből. Ha a darufalvi kincs karperecét, mint kereskedelem útján a Kárpát-medencébe és Darufalvára került ékszert vizsgáljuk, akkor az északi analógiák keltezését kell figyelembe vennünk, hiszen az ékszer ott készülhetett. Az északi párhuzamok alapján úgy tűnik, hogy a karperec a leletgyűttes egyik legkorábbi darabja.

8. A nyakperec (SOM RT 55.61.1.)

Az ékszer egy lemezből hajlított nyakperec, két töredéke került elő, amelyek törésfelülete összeillik – a sérülés a megtalálás közben keletkezhetett.¹²² (24–25. tábla) Végei felé vékonyodó, zárszerkezete – amennyiben volt ilyen eleme – nem ismert. A tárgyat három nodus

¹¹⁶ JAKIMOWICZ 1933, 114–115.

¹¹⁷ GÁLL 2013, 210.

¹¹⁸ SZABÓ 1976, 19. 12. ÁBRA 11/1.

¹¹⁹ STENBERGER 1947, 120.

¹²⁰ STENBERGER 1947, 33, 151.

¹²¹ LANGÓ 2000, 49.

¹²² SZEGEDY 1960, 326.

és hat ráforrasztott aranyozott lemezekből készült pajzs alakú, palmetta mintás rátétek díszítik. (24. tábla) A pajzs alakú díszeket öntötték, a nodusokat azonban formába nyomták. A darufalvi nyakperecnek a Gnezdovo-i (Oroszország) kincsből ismert torques a legközelebbi párhuzama, a nyakpercek nodusos díszei formájuk és méretük tekintetében is nagyon hasonlóak, az ékszer zárszerkezete azonban másfajta kialakítású lehetett.¹²³ (32. tábla) A díszek szintén vékony lemezből készültek, azonban a gerezdek kisebbek rajtuk. Eltérően a darufalvi ékszertől, az aranyozás mellett granulációval és filigránnal díszítettek. Hiányoznak az ékszerről azonban azok a levél formájú öntött díszek, melyek a darufalvi torques nodusai mellett láthatóak.

1962-ben már Bóna István is felhívta a figyelmet a kajcsai (Ukrajna) kincsből talált nyakpercekre, mely lemezből hajlított, díszítetlen ezüstékszer.¹²⁴ (33. tábla) Ugyanolyan technikával készült, mint a darufalvi, azonban azzal ellentétben, ezt a darabot nem díszítették nodusok. Az utóbbi zárszerkezete hurkos-kampós kialakítású. A fentebb említett készítéstechnikai hasonlóságokból adódóan felvethető annak a lehetősége, hogy a darufalvi torques is egy ilyenrel volt ellátva. Bóna István szerint azonban lehetséges az is, hogy a két elvékonyodó végén látható lyukak szolgáltak arra, hogy az ékszer hordani lehessen.¹²⁵ Ezeken keresztül a torquest fellehetett varrni ruházatra. A Kaicha-i nyakperec a végei felé elvékonyodó, az egyik végén szintén hasonló lyuk látható, ezzel és egy apró szegeccsel lett rögzítve a zárszerkezete. Feltételezhető, hogy a darufalvi torquesen is volt eredetileg zárszerkezet, melyet a felvarrólyukaknál illesztettek hozzá az ékszer általunk ismert részéhez.

A nyakperecet Bóna István Volin-i (Lengyelország) készítménynek tartotta, véleménye szerint egy ottani műhely terméke lehet a kincs több ékszerével együtt. A leletegyüttes többi ékszeréhez viszonyítva azonban a nyakperec kifejezetten különbözik azoktól, a Volin-i ékszerekre jellemző granulációs és filigrános díszítések teljesen hiányoznak, míg a palmettás díszek niellóztak – sem niellót, sem aranyozást nem alkalmaztak a többi ékszeren.

9. A bogyó alakú csüngők

Eredetileg nyolc darab ilyen ékszer volt ismert a kincsből – Bóna István többször is kilenc darabról ír, ennyi azonban sosem volt – egy ezek közül rossz állapota miatt napjainkra teljesen tönkre ment, így a leletegyüttes jelenleg hét darabot tartalmaz. (1–4. tábla) A csüngők mind azonos módon, granulációval díszítettek. A technikával vékony vízszintes sorokat alakítottak ki, melyek az ékszerek egészét befedik. A Kárpát-medencéből nem ismerünk párhuzamot,

¹²³ STENBERGER 1947, 14. ÁBRA.

¹²⁴ КОРЗУХИНА 1954, 12. ТАБЛА.

¹²⁵ BÓNA 1962, 240.

azonban ezen kívülről, a Maszenice-i kincsből (Lengyelország), mely a 11. század közepére keltezhető (28. tábla), és a Wesok-i – 11. század elejére keltezhető – és Dzierznica-i (Lengyelország) kincsből – 11. század közepére keltezhető – is ismert közelebbi párhuzama.¹²⁶ A Denis-i (Ukrajna) leletek formai rokonai ennek a típusnak.¹²⁷

A csüngőről tudjuk, hogy különböző módokon használták fel őket, akár ruhára felvarrva, vagy karikás ékszerre felfűzve, ezekre példákat a Kopievka-i (Ukrajna) kincsből ismerünk, melyben pontosan olyan darabok kerültek elő, mint a darufalviak.¹²⁸ (34. tábla)

10. A harang alakú csüngők

10.1 A csüngőről

A darufalvi kincsen 29 darab harang alakú ezüstcsüngő került elő. Díszítésük alapján két nagyobb és további kisebb csoportokra oszthatók.

A darufalvi csüngők pontos analógiája a dobokai aranyozott ezüstről készült harang alakú csüngők, melyek az 1964-es ásatáson kerültek elő. A négy ékszer Dobokán, a földsánc átvágásán az I-es kutatóárok mellett nyitott „A” szelvényben volt az 1-es és 2-es rétegek között, Gáll Erwin ezeket a 11. század első felére keltezte.¹²⁹ (30. tábla) A keltezést az ezzel a sánccal párhuzamosan működő III-as vártérség sáncából előkerült H1, H2 és H9 érmek igazolják, ezzel a pusztulási réteg a 11. század második harmadára helyezhető.¹³⁰ Az 1968-es közlésben a csüngőket bizánci eredetű, 9–10. századi tárgyakként írták le, de olvashatunk a „kronológiai problémáról” is, amit az ékszerek okoztak.¹³¹ A szerzők hivatkoztak Bóna István 1962-es közlésére, és analógiákként nevezik meg a darufalvi csüngőket, azonban a kivitelezésre, megmunkáltságra hivatkozva kitartottak a bizánci eredet mellett.¹³² Bóna István az 1970-es években felismerte, hogy a tárgyak pontos párhuzamai a darufalvi csüngőknek, illetve megcáfolta bizánci eredetüket, és hibás keltezését.¹³³ A Maszenice-i kincs, mely Nagylengyelországban került elő, szintén tartalmaz harang alakú csüngőt, mely közeli párhuzama a darufalvinak.¹³⁴ (28. tábla) A leletegyüttes egy H1-es típusú Szent István érmével került elő. Bóna István így a Maszenice-i és darufalvi kincsek bevonásával keltezte a dobokai

¹²⁶ SZCZUREK ET AL. 2017, 106, 483.

¹²⁷ КОРЗУХИНА 1954. VIII. ТÁBLA 6.

¹²⁸ ЛНИКА-ГЕППЕИЕР 1948, II. ТÁBLA 2.

¹²⁹ GÁLL 2013, 210; GÁLL – LACZKÓ 2013, 83–89.

¹³⁰ GÁLL – LACZKÓ 2013, 90.

¹³¹ PASCU ET AL. 1968, 175.

¹³² PASCU ET AL. 1968, 175–177.

¹³³ PASCU ET AL. 1968, 153–202; BÓNA 1970, 315-ÖS JEGYZET

¹³⁴ SZCZUREK ET AL. 2017, 483.

leleteket. Ezen kívül a csüngőknek csak egy ismert külföldi párhuzama van, ez egy töredék a Lilla Vastäde kincséből, melyet pénzek alapján a 11. század közepére–második felére kelteztek.¹³⁵ (27. tábla)

10.2. A harang alakú csüngők tipológiája (1. táblázat)

A csüngőket két nagyobb csoportba lehet sorolni, az alapján, hogy az ékszer középső harmadát milyen módon díszítették. Közelebbről megvizsgálva őket azonban szembeűnő, hogy több csoport is elkülöníthető, ha a felső harmad díszítését és az ékszer alját záró lemezeinek a díszítését vizsgáljuk, melyeken filigránnal és gránummal kialakított geometrikus formák láthatóak. A tanulmányomban ezek alapján a megfigyelések alapján táblázat formájában mellékeltem az általam készített tipológiát. (táblázat)

A granulációs és filigrános díszítéssel tizenkét darabon vízszintes vonalakat alakítottak ki, melyek az ékszer egészét körbefutják (SOM RT 55.61.7.-es leltári számú darabok, 6–11. tábla). Több csüngő is sérűlt, töredékes állapotban került elő, a granuláció és a filigrán több helyen leesett. A csüngők alján szintén ezekkel a technikákkal kialakított geometrikus, kis karika vagy háromszög alakú díszeket helyeztek el egy belső karika köré csoportosítva.

A másik tizenhat darab harang alakú csűngőn háromszöges geometrikus díszítések lettek kialakítva, melyek a kincsben található több másik ékszeren is megjelennek (SOM RT 55.61.8.-as leltári számú darabok, 12–20. tábla). A csűngők alja karikákkal vagy háromszögekkel díszített, ezek szintén egy belső karika köré épűlnek.

Az a., és c., csoportokban csak SOM RT 55.61.7.-es leltári számú darabok találhatóak. A b₂., b₃., d., e., f., g₁., g₂. és h. csoportokban csak SOM RT 55.61.8.-as leltári számú darabok találhatóak. A b₁-es csoportban SOM RT 55.61.7.-es leltári számú darabok és egy SOM RT 55.61.8.-as leltári számú darab is található (15. tábla, SOM RT 55.61.8/8.). A b₂-es változatban SOM RT 55.61.8.-as leltári számú darabok vannak és egy darab SOM RT 55.61.7.-es leltári számú darab (SOM RT 55.61.7./6.) A b. és g. csoportoknak az alcsoportjai nem önálló csoportot alkotó változatok. A h. csoport felső díszítésében ismert, bár nem teljes, az alja azonban nagy mértékben hiányzik, feltételezéseim szerint a b₁. csoport aljának a díszítésével felelhetett meg a megmaradt részek alapján, ezért ilyen módon lett kiegészítve.

¹³⁵ STENBERGER 1947, 88.

11. Az ezüstgyöngyök

A darufalvi kincsben két különböző típusú gyöngy került elő, zárt, három gerezdes gyöngyök (a. típus), és szabadon átívelő gerezdes, belső, díszített csővel ellátott gyöngyök (b. típus). A gyöngyök a Morva-medence 9-10. századi temetőiben jelentek meg legkorábban, lengyel és északi területeken a 10. századtól ismertek és a 11. században is jelen voltak.¹³⁶ A kincsben található ékszerek között ezek a darabok a legszélesebb körben elterjedtek, kedvelt, keresett darabok lehettek, melyeket előszeretettel vásároltak. Magyar párhuzamok tekintetében jellemző, hogy csak egy-egy darab kerül elő, sírokból. Külföldi párhuzamokban ezzel ellentétben a három, vagy annál több darab a jellemző a kincsleletekben.

11.1. Az a. típusba sorolt darabok és párhuzamaik

A leletegyüttesben két darab került elő. (21. tábla) Az egyik szinte teljesen ép, a második darab az elsőnél nagyobb méretű, azonban törött, az egyik fele szinte teljesen hiányzik. Az ékszereket két részből rakták össze, forrasztásuk vízszintesen, középen látható. A gerezdek filigránnal és granulációval geometrikus mintákban lettek díszítve.

Ezt a típusú gyöngy több Kárpát-medencei lelőhelyen is előkerült, ezek közül a legtöbb közeli párhuzama a darufalvi ezüstgyöngyöknek. A honfoglaláskori Karos-eperjesszögi II-es temető 45-ös sírjában előkerült egy erősen töredékes és egy szinte teljesen ép ezüstgyöngy.¹³⁷ Ezek a gyöngyök nem pontos párhuzamai a darufalviaknak, a granulációval és filigránnal készített díszítései nem háromszöges geometrikus mintákat alkotnak, formailag viszont nagy a hasonlóság.¹³⁸ Ugyan ezen temető 49-es sírjában szintén két ezüstgyöngy, ezek a darufalvi kincs gyöngyeinek szintén csak távolabbi párhuzamai. A sírokat a 10. századra keltezték.

Török Gyula a Halimba-Cseres lelőhelyen, a 406-os és a 631-es sírokból előkerült ezüstgyöngyöket 1954-ben közölte.¹³⁹ (29. tábla) Az egyik lelet viszonylag épen, a másik azonban sérültebb állapotban került elő, mindkettőn geometrikus mintát ábrázoló granulációs díszítés látható.¹⁴⁰ A sírok környező objektumokból származó érmek alapján a 11. századközepére keltezett temetőrészről kerültek elő.¹⁴¹ A darufalvi gyöngyökhöz hasonló, gerezdes formára lettek kialakítva a halimbai gyöngyök is. A 406-os sírban talált gyöngyön

¹³⁶ KISS 2000, 203; SZÓKE – VÁNDOR 1987, 63–65.

¹³⁷ RÉVÉSZ 1996, 81.

¹³⁸ RÉVÉSZ 1996, 281. (59. TÁBLA 1–2.)

¹³⁹ TÖRÖK 1954, 102.

¹⁴⁰ TÖRÖK 1954, XXV.23. TÁBLA

¹⁴¹ TÖRÖK 1954, 102.

látható, hogy az ezüst ékszerre filigrán és granuláció díszítéseket helyeztek fel.¹⁴² Filigrándrótból készült karikákat az ékszer két felfűzőlyuka körül látható, míg az ékszer további felületén a granulációs díszek az uralkodók. A darufalvi gyöngyökön látható geometrikus mintázat a halimbai darabon eltérő. A 631-es sírban talált gyöngy több kisméretű darabra törve került elő, a közölt kép alapján a díszítés kinézete csak nagyvonalakban megállapítható.¹⁴³ A töredékek között látható az ékszer egyik, eredetileg az felfűzőlyuka köré helyezett filigrándrótból készül karika, mellette több vékony töredék az ékszer testéből. Ezeken gránumokból készült, kisméretű, egymáshoz közel elhelyezett háromszögek láthatóak. Hasonló háromszöges díszítés a darufalvi gyöngyökön is található (SOM RT 55.61.5.), azonban azon a darabon a háromszögek nem ilyen közelségben lettek elhelyezve. Mivel a díszítési technikákkal kialakított mintázatok különböznek, ezért a Halimba-cseresi gyöngyök nem pontos, azonban a Kárpát-medencében előkerült néhány nagyon közeli párhuzamok egyikei.

Pusztaszentlászló Árpád-kori temetőjében egy darab ezüstlemezből készített, granulációval és filigránnal díszített ezüstgyöngy került elő a 113-as sírból, amelyet egy I. László érmével kelteztek.¹⁴⁴ A tárgyat az ásató régészek a darufalvi gyöngy távoli párhuzamaként ismertették, ugyanis az ékszer hatlapú, nem pedig három gerezdes.¹⁴⁵ A Sorokpolány-berekalji temető 43-as sírjában szintén egy darab ezüstgyöngy került elő, körülötte 56 darab különböző gyönggyel alkotott gyöngysort.¹⁴⁶ (29. tábla) Az ezüstgyöngy két négyoldalú félből lett összeforrasztva, granulációval és filigránnal díszített, közeli párhuzama a darufalvi ékszereknek.¹⁴⁷ A temetőt a 11. század egészére keltezték, a sírban a legjobb keltezőértékkel a tárgyalta ékszer rendelkezett, a halimbai és a darufalvi párhuzamok alapján helyezték a temetkezés idejét a 11. század közepére.¹⁴⁸

Gyulafehérváron, a Statia de Salvare (M. 8-as sír) és az Izvorul împăratului (M. 189-es sír) nevű lelőhelyen folyt ásatások során kerültek elő ezüstgyöngyök, a darufalvinak pontos és közeli párhuzamaiként azonosíthatóak.¹⁴⁹ (29. tábla) Az ékszer a Statia de Salvare lelőhelyen feltárt sírban a darufalviakkal megegyező karneolgyöngyök között helyezkedett el, egy nyaklánc része volt, a leleteket a 10-11. századra keltezték.¹⁵⁰ A darufalvi gyöngyökön is

¹⁴² TÖRÖK 1962, LXXVIII. TÁBLA

¹⁴³ TÖRÖK 1962, LXXVIII. TÁBLA

¹⁴⁴ SZŐKE – VÁNDOR 1987, 28.

¹⁴⁵ SZŐKE – VÁNDOR 1987, 63.

¹⁴⁶ KISS 2000, 155.

¹⁴⁷ KISS 2000, 199.

¹⁴⁸ KISS 2000, 204.

¹⁴⁹ DRAGOTĂ 2013, 94; DRAGOTĂ 2023, 71., LXXII. TÁBLA, 11., LXXVI. TÁBLA, 6b.

¹⁵⁰ DRAGOTĂ 2013, 235; DRAGOTĂ 2023, 71.

látható, filigrándíszekből és gránumokból készült rombuszokból és háromszögekből áll a geometrikus mintázattal díszítették a Statia de Salvare lelőhelyen talált ékszert is. Ez a darufalvi darabok pontos párhuzama. A másik temetőben talált gyöngy összenyomódott, töredékes, de a díszítése jól kivehető. Megállapítható, hogy közeli párhuzama a darufalvinak, azonban pontos párhuzama a Halimba-cseresi 406-os sírból származó gyöngynek.

Ibrány-Esbóhalmon a 255. sírból szintén egy ezüstgyöngy került elő, a gyulafehérvárihoz hasonlóan karneol gyöngyökkel, illetve egy pár „tokaji típusú” fülbevalóval.¹⁵¹ Istvánovits Eszter a temetőt a 10. század első felétől a 11. század második feléig keltezte sírokban talált dirhemek és Salamon király érmei alapján, a sírt magát a 10. század második felére keltezte, azonban kiemelte, hogy a törtezüst leletek körébe sorolandó a gyöngy.¹⁵² Véleménye szerint pedig az ékszer kereskedelem útján Rusz területről származik.¹⁵³ Az közölt rajz alapján elmondható, hogy az ékszer szinték egy közelebbi, de nem pontos párhuzama a darufalviaknak.¹⁵⁴ Háromszög és rombusz formában vannak kialakítva ezen a darabon is a gránumok, azonban nem a darufalvi gyöngyökkel megegyező módon lettek elhelyezve az ékszeren. (29. tábla)

Ezek a típusú gyöngyök a Kárpát-medencén kívül nagyobb mennyiségben fordulnak elő. Gotlandon is gyakran fordulnak elő kincsekben, ilyenek a Levide-i – pénzek alapján 1010 körülre keltezett elrejtés – és a Katlunds-i kincsek – mely a 11. század második felére keltezett.¹⁵⁵ (27. tábla) Ezek nem pontos párhuzamok, de formailag és díszítéstechnikát tekintve is nagyon közeli kapcsolatban vannak a darufalvi leletekkel. Lengyelország területéről több jól keltezhető sírból és kincsekből származó darabokat is ismerünk. Az Obra-i kincsben formai párhuzamai kerültek elő a gyöngyöknek, ebben a leletegyüttesben viszonylag sok, közel 10 darab ép gyöngy van, a leletegyüttes a 10. század végére keltezhető.¹⁵⁶ A Małkowice-i kincsben formai és díszítést tekintve is közeli párhuzam került elő, ez a leletegyüttest a 10–11. század fordulójára keltezett.¹⁵⁷ (27. tábla) A Mózgowo I-es lelőhelyen elkerült kincsben egy Szent István által veretett érme és három formailag hasonló gyöngy is előkerült.¹⁵⁸ A Kalisz-Majkov-i kincsben szintén csak formailag hasonló, de kevésbé töredékes gyöngyök kerültek elő, ez a

¹⁵¹ ISTVÁNOVITS 2003, 295.

¹⁵² ISTVÁNOVITS 1996, 25; ISTVÁNOVITS 2003, 295.

¹⁵³ ISTVÁNOVITS 2003, 295.

¹⁵⁴ ISTVÁNOVITS 2003, 111. TÁBLA

¹⁵⁵ STENBERGER 1947, 78, 131.

¹⁵⁶ SZCZUREK ET AL. 2017 517.

¹⁵⁷ BUTENT – STEFANIAK ET AL. 2013, 324.

¹⁵⁸ BOGUICKI ET AL. 2016, 79.

kincs pénzekkel – egy magyar pénz is előkerült benne – a 11. század első felére keltezhető.¹⁵⁹ (27. tábla) A század első felére keltezhető a Radzików II-es kincs gyöngyei is.¹⁶⁰ A Sejkowice-i kincsben mind a két típusú gyöngyből kerültek elő közeli párhuzamok, a leletegyüttes a 11. század első felére keltezhető.¹⁶¹ A Stojkowo-i kincsben egy darab formai párhuzama került elő a típusnak.¹⁶² A Kotowice II-es kincsben formai és díszítést tekintve is közelebbi párhuzamok kerültek elő, ez a leletegyüttes a 11. század első felére keltezett.¹⁶³ (28. tábla) A Dzierznica 1-es kincsben több töredék került elő, ezek a darufalvi gyöngyök formai párhuzamai voltak, ez a leletegyüttes a 11. század közepére keltezhető.¹⁶⁴ Szintén a század közepére keltezhető a Maniów-i kincs, melyben 2 darab formai párhuzam került elő.¹⁶⁵ Pénzlelet nélkül kerültek el a Borucin-i kincsben a gyöngyök, melyeket a 11. század közepére kelteznek.¹⁶⁶ (27. tábla) A Maszenice-i, már említett kincsben szintén formai párhuzamai kerültek elő a típusnak.¹⁶⁷ Formai párhuzamok ismerünk a Gnesdowo-i orosz kincsből is, ebben 4 darab került elő.¹⁶⁸ (27. tábla)

11.2. A b. típusba sorolt darabok és párhuzamaik

A darufalvi kincsben három darab gyöngy került elő ebből a típusból, egy sérülten, a három gerezdből egy letört rajta (SOM RT 55.61.3.) (4–5. tábla). A díszítések mindegyik darabon minimálisan eltérnek. A granulációval geometrikusan díszített belső cső felett a gerezdek szabadon ívelnek át, külső oldaluk szintén díszítettek.

Kárpát-medencei párhuzamait nem ismerjük ezeknek az ékszereknek, lengyel, orosz és ukrán lelőhelyeken azonban több kincsben és sírban is előfordulnak. Nagyobb mennyiségben került elő ilyen típusú ékszer a Jurkovci-i (Ukrajna) kincsben, és a szintén ukrán Gushino-i kincsben.¹⁶⁹ (28. tábla) A Jurkovci-i gyöngyök egy részén a darufalvi gyöngyökével megegyező, geometrikus díszítést láthatunk. Az egyik legkorábbi párhuzamai a típusnak a lengyel Strękowa Góra-i kincsben előkerült, 10. század elejére keltezhető 4 darab.¹⁷⁰ (28. tábla) Szintén a század elején került elő 4 darab Liw-Umegebung lelőhelyen.¹⁷¹ Gotlandról a

¹⁵⁹ SZCZUREK ET AL. 2017, 294.

¹⁶⁰ BUTENT – STEFANIAK ET AL. 2013, 358.

¹⁶¹ GORLIŃSKA ET AL. 2015, 372.

¹⁶² HOROSZKO ET AL. 2016, 482.

¹⁶³ BUTENT – STEFANIAK ET AL. 2013, 282.

¹⁶⁴ SZCZUREK ET AL. 2017, 106.

¹⁶⁵ BUTENT – STEFANIAK ET AL. 2013, 326.

¹⁶⁶ GORLIŃSKA ET AL. 2015, 52.

¹⁶⁷ SZCZUREK ET AL. 2017, 483.

¹⁶⁸ STENBERGER 1958, Abb. 54.

¹⁶⁹ КОРЗУХИНА 1954, VII. ТАБЛА.

¹⁷⁰ GORLIŃSKA ET AL. 2015, 392.

¹⁷¹ GORLIŃSKA ET AL. 2015, 193.

Mallgårds-i kincsből ismerünk egy ilyen típusú, töredékes gyöngyöt, ez a 11. századra keltezett.¹⁷² (28. tábla) A Sejkowice-i (lengyel) kincsen mind a két típusú gyöngyből kerültek elő közeli párhuzamok, a leletegyüttes a 11. század első felére keltezhető.¹⁷³

12. A karneol gyöngyök

A féldrágakőből készült karneol gyöngyök aránylag ritkák, gazdagabb sírokban jelennek meg a 10. század végén, 11. század elején.¹⁷⁴ (22. tábla) Az alakú ékszerek általában 6 vagy 8 oldalú hasáb, vagy a sarkok lecsiszolásával többlapú formájúak.

A darufalvi kincsen négy darab, két csoportba rendezhető karneolgyöngy került elő, jó állapotban. Két darab kisebb, négyzetes formájú és két darab hengeres formájú, hatszögű került elő. A Dunától északra ezek a gyöngyök már a 10-11. század fordulóján feltűntek, hazánkban azonban csak a 11. század második felétől kerültek elő nagyobb mennyiségben.¹⁷⁵ A Gyulafehérvár-mentőállomási lelőhelyről ismert darabok párhuzamként ismerhetők fel, azokkal egy sírban előkerült zárt, a., típusú gyönggyel együtt nyakláncként viselhették, ahogy az Aurel Dragotă a lelőhelyet feldolgozó publikációjában rekonstruálva is látható.¹⁷⁶ (29. tábla)

A pusztaszentlászlói temetőben több sírban is kerültek elő karneolgyöngyök, gyakran hegyikristályból készült darabokkal együtt. A temető ásató régészei feltételezik, hogy a Rusz területéről származhatnak az ékszerek, a kereskedelem kedvelt áruai lehettek.¹⁷⁷ Istvánovits Eszter a publikációjában szintén utal arra, hogy a karneolgyöngyök Kárpát-medencei elterjedése kapcsolatba hozható a Kijevi Russzal, ahol karneolgyöngy készítő műhely maradványai kerültek elő.¹⁷⁸ Az ezüst- és karneolgyöngyökön kívül a temetőben még számos északi irányból, kijevi Ruszhoz köthető áru került elő, jellemzően a Jakimowicz-féle I. csoportba sorolhatóak.¹⁷⁹

Az Ibrány-esbóhalmi 255-ös sírban az ezüstgyöngy mellett 4 darab karneol gyöngy is előkerült. A gyöngyök szinte pontos párhuzamai a darufalviaknak, több oldalúra csiszoltak, kettő kisebb, négyzetes formájú és kettő darab hengeres formájú darabot találtak a sírban.¹⁸⁰ (29. tábla)

¹⁷² STENBERGER 1947, 131.

¹⁷³ GORLIŃSKA ET AL. 2015, 372.

¹⁷⁴ SZÓKE 1962, 90.

¹⁷⁵ KISS 2000, 204.

¹⁷⁶ DRAGOTĂ 2013, 72; DRAGOTĂ 2023, LXXVI. TÁBLA, 4.

¹⁷⁷ SZÓKE – VÁNDOR 1987, 61.

¹⁷⁸ ISTVÁNOVITS 2003, 294.

¹⁷⁹ JAKIMOWICZ 1933, 115.

¹⁸⁰ ISTVÁNOVITS 2003, 294.

13. Konklúzió

13.1. A leletegyüttes elrejtési idejének kormeghatározása

A darufalvi kincs elrejtése az ismert, Kárpát-medencei és azon kívüli, jól keltezhető párhuzamok alapján a 11. század első felére keltezhető. Az ékszereknek ezért a 10. század végén – 11. század elején kellett készülniük. A keltezésben a legnagyobb támpontot a dobokai leletek és a hazánkban is előforduló ezüstgyöngyök adják – a párhuzamok Kárpát-medencei előfordulása a tanulmány végén térképen is megtekinthető. (35. tábla) Magyarországon a kincs ékszerei közül egyedül az ezüstgyöngyöknek van párhuzama. A közeli halimbai, sorokpolányi és Ibrány-esbóhalmi párhuzamok keltezése a 10. század második felétől a 11. század közepéig tartó időszakot foglalja magába. Formailag távolabbi párhuzamai a gyöngyöknek a pusztaszentlászlói temetőben is előkerültek, melyek szintén a 11. század közepére – második felére keltezhetőek. Külföldi leletegyüttesek közül kiemelkedő a Maszenice-i kincs, melyben egy H1-es (Huszár) típusú Szent István által veretett érme is előkerült a párhuzamok mellett, ez a leletegyüttes 1039 utánra keltezhető, illetve a Kalisz-Majkóv-i leletek, melyek között egy H4-es (Huszár) típusú, szintén Szent István által veretett pénz került elő. A Maszenice-i a leletegyüttesben a harang alakú és a bogyó alakú csüngőnek is ismertek párhuzamai, ezáltal a darufalvi kincs keltezését tovább erősítve.

Ezeknek a leleteknek a jelenléte jelenti azt is, hogy az áru nem csak érkezett a Kárpát-medencébe, és a kereskedelmi kapcsolatok nem csak egy irányúak voltak, hanem oda-vissza működtek. Tovább erősítik ezt a feltételezést a skandináv, Gotland-i kincsekben előkerült magyar pénzek.

13.2. A kincs kapcsolata a várral

A darufalvi földvár és a kincs közötti kapcsolatra elsősorban a vár pusztulásának idejéből lehet következtetni. A természettudományos vizsgálatok igazolják, hogy ez is a 11. század első felében következett be. Mivel nincsenek arról írásos források, hogy a földvárat kik építették és lakták, ezért azt sem lehet biztosan kimondani, hogy a kincs elrejtői voltak, a lehetőségét ennek azonban növeli a korábban már bemutatott, cseh földvár, illetve az annak környékén előkerült kincs kapcsolata, a darufalvi és a Žatec-i lelőhelyek szinte párhuzamai egymásnak – a jövőben mindenképp érdemes lesz megvizsgálni, hogy az ismert kincsek lelőhelykörülményei között milyen arányban szerepelnek valamilyen fajta erődítmények. A földvár pusztulása kapcsán Bóna István ismertette a III. Henrik-féle 1044-es hadjáratot, mely véleménye szerint az elrejtés

és a sánc kiváltó oka is lehetett, nem ismert egyelőre azonban arra utaló forrás vagy nyom, hogy ennek a hadjáratnak a során a sereg elpusztította volna a darufalvi erődítményt. A 11. század első felében ezek a külföldről érkezett ritka ezüst ékszerek tulajdonosa valószínűleg előkelőbb pozícióban lehetett, nem érdemes elvetni a lehetőségét annak, hogy a földvár egy lakója volt.

13.3. Az ékszerek eredetkérdése és kora

A darufalvi kincs ékszereinek túlnyomó többsége egységes, filigrán- és granulációs technikákat felhasználó díszítési módokkal lett készítve. Az aprólékos kidolgozás, illetve a visszaköszönő geometrikus minták mindenképp arra utalnak, hogy a csüngőket és a gyöngyöket egy műhely készítette. Az ilyen stílussal készült ékszerek legnagyobb arányban lengyel területeken fordulnak elő. A stílus nem csak olyan formákon fordul elő, mint amiket a darufalvi kincsből ismerünk, de különféle fülbevalókon és egyéb darabokon is felismerhető. Bár egyes ékszerek, mint az a. típusú gyöngy, megjelennek más lelőhelyeken is, sokkal kisebb arányban fordulnak elő, mint lengyel területen. A b. típusú gyöngyökből is főleg lengyel, illetve néhány ukrán párhuzamot találtam. Ez arra enged következtetni, hogy a műhely egyes ékszerei széles körben kedveltek voltak és elterjedtek, mégis ott kell keresni a műhely helyét, ahol a kincs ékszereinek legtöbb analógiája előfordul, ez pedig a mai Lengyelország területe.

A nyakperecen se granulációs, sem filigrános díszítés nem kapott helyet, ellenben a többi ékszerrel, ez az ékszer aranyozott. Azonban, ha megfigyeljük az alapanyagát, láthatjuk, hogy csakúgy, mint a csüngők és gyöngyök, alig 1 milliméter vastag, jó minőségű, alig szennyezett ezüstből készült lemezből lett hajlítva, így véleményem szerint a többi ékszerrel egy műhelyben készülhetett.

A karperec egyértelműen Gotland-i készítmény, legpontosabb párhuzamait innen ismerjük, illetve skandináv lelőhelyeken kívül nem ismerünk a darufalvin kívül olyan darabot, mely épen került volna elő. Mivel az északi kincsek közül több, melyekben volt ilyen darab, a 10. század elejére, közepére vagy második felére keltezett, feltételezhető, hogy a darufalvi darab a leletegyüttes egyik legkorábban készült ékszere.

13.4. A kereskedelmi kapcsolat kérdése

A darufalvi kincsből található ékszerek párhuzamain keresztül láthattuk, hogy míg egyes ékszerek kifejezetten ritkák, és vagy nem ismerjük egyelőre pontos párhuzamát, vagy csak nagyon keveset, addig vannak darabok, melyek kifejezetten kedveltek voltak, nem csak a Kárpát-medencében, hanem azon kívül is. Láthattuk, hogy magyar lelőhelyekről, kivétel nélkül

sírokból, ismerjük az a. típusú gyöngyök párhuzamait, formai és díszítési változatait. Ezek a leletek mind a 10-11. századra keltezhetőek. Pontos párhuzamot ismerünk a gyulafehérvári temetők egyikéből, míg a másik onnan ismert gyöngy a Halima-Cseresen előkerült változat közeli párhuzama. A törtezüst tárgyak körébe tartozó leletek a Kárpát-medencében, ezen belül hazánkban is, sokkal nagyobb számban előfordulnak, mint a törtezüst kincsek. Ez egyfajta kereskedelmi kapcsolatra utal, melynek során eljutottak a termékek idáig, és igény is volt arra, hogy ezeket elhozzák. A kereskedelmi kapcsolat létét engedi feltételezni az is, hogy egyes kincsek, melyekben ismertek a darufalvi kincs párhuzamai is – például Maszenice-i vagy Kalisz-Majkóv-i – magyar, Szent István által veretett pénzt is tartalmaznak és a 11. század első felére/közepére keltezhetőek.

Irodalom

- ABDY 2013 Richard Abdy: The Patching Hoard. In.: Fraser Hunter – Kenneth Painter (eds.): Late Roman Silver. *The Traprain Treasure in Context*. Edinburgh (2013) 107–115.
- BALOGH 2004 Balogh Csilla: Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. *A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája*. Móra Ferenc Múzeum évkönyve – Studia Archaeologica X. Szeged (2004) 241–303.
- BOGUCKI 2004 Mateusz Bogucki: Dlaczego we wczesnym średniowieczu powstawały skarby złomu srebrnego? *Wiadomości Numizmatyczne* XLVIII. 49–76.
- BOGUCKI 2005 Mateusz Bogucki: Reasons for Hiding Viking Age Hack Silver Hoards. In: Carmen Alfaro Asins–Carmen Marcos Alonso–Paloma Otero Morán (eds.): XIII Congreso Internacional de Numismática 2. Madrid (2005) 1151–1158.
- BOGUCKI ET AL 2016 Mateusz Bogucki–Peter Ilisch–Dorota Malarczyk–Michał Kulesza–Jerzy Piniński–Tomasz Nowakiewicz: Frühmittelalterliche Münzfunde aus Ermland und Masuren. In.: Mateusz Bogucki–Peter Ilisch–Stalinsław Suchodolski (eds.): Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen Inventar V. *Ermland und Masuren*. Warszawa (2016)
- BÓNA 1962 Bóna István: A darufalvi ezüstkins. *Soproni Szemle* 16/3. (1962) 227–241.
- BÓNA 1962A Bóna István: A darufalvi ezüstkins (folytatás). *Soproni Szemle* 16/4 (1962) 312–318.
- BÓNA 1964 Bóna István: Der Silberschatz von Darufalva. *Acta Archaeologica Tomus XVI*. (1964) 161–
- BÓNA 1970 Györffy György: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. *Archaeológiai Értesítő* 97. (1970) 191–242.
- BUTENT – STEFANIAK ET AL. 2013 Barbara Butent-Stefaniak–Peter Ilisch–Dorota Malarczyk–Tomasz Nowakiewicz: Frühmittelalterliche Münzfunde aus Schleisen. In.: Mateusz Bogucki–Peter Ilisch–Stalinsław Suchodolski (eds.): Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen Inventar IV. *Kleinpolen/Schleisen*. Warszawa (2013)
- CARROLL 1972 Diana Lee Carroll: Wire Drawing in Antiquity. *American Journal of Archaeology* 76. (1972) 321–323.
- DUCKO 1985 Wladislaw Ducko: The Filigree and Granulation Work of the Viking Period. *An Analysis of the Material from Björkö*. Birka V. Angered (1985)
- DUCZKO 1995 Wladislaw Ducko: Filigran. In.: Heinrich Beck–Dieter Geuenich–Heiko Steuer (Hrsg.) *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 9. (1995) 29–42.

- FETTICH 1936 Fettich Nándor: A fativizsi lelet. *Nyelvtudományi Közlemények* 50. (1936) 79–87.
- FETTICH 1937 Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság fémművessége. *Archaeologica Hungarica* 21. (1937)
- FETTICH 1951 Fettich Nándor: Régészeti tanulmányok a hun fémművességről.
(1951)
- FOMIN – KOVÁCS 1987 Alekszej Vlagyimirovics Fomin – Kovács László: A Máramaros megyei („Huszti”) 10. századi dirhemkincs. Budapest (1987)
- GORLIŃSKA ET AL. 2015 Dobrochna Gorlińska– Stalinsław Suchodolski– Mateusz Bogucki–Peter Ilisch– Dorota Malarczyk– Tomasz Nowakiewicz: Frühmittelalterliche Münzfunde aus Masowien, Podlachien und Mittelpolen. In.: Mateusz Bogucki–Peter Ilisch–Stalinsław Suchodolski (eds.): Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen Inventar III. *Masowien/Podlachien/Mittelpolen*. Warszawa (2015)
- GÖMÖRI 2002 Gömöri János: Castrum Sopron. *Sopron vára az Árpád-korban*. Sopron (2002)
- GÖMÖRI 2007 Gömöri János: A nyugati határvidék sáncváraitól különös tekintettel Sopronra. *Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője* 31. (2007) 187–216.
- GÖMÖRI ET AL. 1994 Gömöri János – Márton Péter – Hertelendi Ede – Benkő Lázár: Sopron és Darufalva (Drassburg) égett sáncainak kormeghatározása fizikai módszerekkel. *Arrabona – Múzeumi közlemények* 31-33. (1994) 49–77.
- GYÖRFFY 1959 Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. *A nemzetségtől a vármegyéig, törzstől az orszáig*. Budapest (1959)
- HAMPEL 1897 Hampel József: A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban 2. Budapest (1897)
- HAMPEL 1907 Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről. Budapest (1907)
- HÅRDH 1999 Birgitta Hårdh: Hacksilber. In.: Heinrich Beck–Dieter Geuenich (Hrsg.): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 14. Berlin (1999) 256–262.
- HÅRDH 2008 Birgitta Hårdh: Hacksilver and Ingots. In: Dagfinn Skre (ed.): *Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age*. Kaupang Excavation Project 2. *Norske Oldfunn XXIII*. (2008)
- HOROSZKO ET AL. 2016 Genowefa Horoszkó–Jerzy Piniński–Peter Ilisch–Dorota Malarczyk–Tomasz Nowakiewicz: Frühmittelalterliche Münzfunde aus Pommern. In.: Mateusz Bogucki–Peter Ilisch–Stalinsław Suchodolski (eds.): Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen Inventar II. *Pommern*. Warszawa (2016)

- ISTVÁNOVITS 1996 Istvánovits Eszter: 10-11. századi temető Ibrány—Esbó halmon. In: Wolf Mária—Révész László (szerk.): A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Miskolc (1996)
- ISTVÁNOVITS 2003 Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. Régészeti Gyűjtemények Nyíregyházán 2. Nyíregyháza (2003)
- JAKIMOWICZ 1930 Roman Jakimowicz: Über die Herkunft der Hacksilberfunde. *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum*. Rigae 8. (1930) 251–266.
- JAKIMOWICZ 1933 Roman Jakimowicz: O pochodzeniu ozdób srebrnych znajdujących w skarbach wczesnohistorycznych. *Wiadomości Archeologiczne Odbitka z tomu 12.* (1933) 103–138.
- KISS 2000 Kiss Gábor: Sorokpolány-Berekalja, Kápolnai út. In: Kiss Gábor (ed.) Vas megye 10-12. századi sír- és kincsleletei. Szombathely (2000)
- KÓČKA – KRENZ 1993 Hanna Kóčka-Krenz: Bizuteria pomnocno-zachod nio-słowianska we wczesnym sredniowieczu. Poznań (1993)
- KOVALEV 2017 Roman Kovalev: Dirhem Mint Output in the Southern Caspian Sea Provinces of Gīlān, Ṭabarestān, Jurjān and Qumis in the 10th – Early 11th Centuries. *Reports of the State Hermitage Museum LXXXI.* (2017) 126–137.
- KÖVÉR (HAMPEL) 1897 Kövér Béla: Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban. *Archaeológiai Értesítő* 17. (1897) 227–253.
- KUGLER 1904 Kugler Alajos: A darufalvi ezüstlelet. *Archaeológiai Értesítő* 24. (1904) 41–47.
- M. POLL 1933 Márkiné Poll Katalin: A zsennyei kincs. *Archaeológia Értesítő* 46. (1933) 62–84.
- MAKK 1996 Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged (1996)
- MESTERHÁZY 2004 Mesterházy Károly: Lengyel-magyar kapcsolatok a 10-11. században. *Századok* (2004) 381–401.
- MESTERHÁZY 2004A Mesterházy Károly: Hacksilberfunde im Karpatenbecken. In: Gabriel Fusek (Hrsg.): *Zbornik na počest Dariny Bialekovej*. Nitra (2004) 235–250.
- MORDOVIN 2016 Mordovin Maxim: A várszervezet kialakulása a középkori Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban a 10–2. században. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 5. (2016)
- NOONAN 1983 Thomas Noonan: A Dirhem Hoard from the Early Eleventh Century from Northern Estonia and Its Importance for the Route by which Dirhams Reached Eastern Europe CA. 1000 AD. *Journal of Baltic Studies* 14/3. (1983) 185–202.

- PASCU ET AL. 1968 Stefan Pascu–Mircea Rusu–Petru Iambor–Nicolae Edroiu – Paul Gyulai–Volker Wollmann–Ştefan Matei: Cetatea Dăbâca. *Acta Musei Napocensis* V (1968) 153–202.
- PAULSEN 1934 Peter Paulsen: Der Goldschatz von Hiddensee. *Mannus* 26 (1934) 82–115.
- PREIDEL 1939 Helmut Preidel: Der Silberschatz von Saaz. *Mannus* 31 (1939) 538–589.
- RENFREW – BAHN 1999 Colin Renfrew – Paul Bahn: Régészet. *Elmélet, módszertan, gyakorlat.* (1999)
- RÉVÉSZ 1996 Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. *Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez.* I. Miskolc (1996)
- SKRE 2013 Dagfinn Skre: Money and Tade in Viking-Age Scandinavia. In: Mateusz Bogucki – Marian Rębkowski (eds.): *Economies, Monetisation and Society in the West Slavic Lands 800-1200 AD.* Wolińskie Spotkania Mediewistyczne II. Szczecin (2013)
- SOMOGYI 1987 Somogyi Péter: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der Pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *Archaeologia Austriaca*, 71. (1987) 121–154.
- STENBERGER 1958 Mårten Stenberger: Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit I. Uppsala (1958)
- STENGERBER 1947 Mårten Stenberger: Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit II. Lund (1947)
- SZCZUREK ET AL. 2017 Tadeusz Szczurek–Borys Paszkiewicz–Arkadiusz Tabaka–Mateusz Bogucki–Peter Ilisch–Dorota Malarczyk: Frühmittelalterliche Münzfunde aus Grosspolen. In: Mateusz Bogucki–Peter Ilisch–Stalinsław Suchodolski (eds.): *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen Inventar I. Grosspolen.* Warszawa (2017)
- SZEGEDY 1960 Szegedy Emil: Beiträge zur Metalltechnik der IX-XI. Jahrhunderte in Ungarn. *Acta Archaeologica Tomus* 12. (1960) 301–330.
- TÖRÖK 1954 Török Gyula: Halimba-Cseres X–XII. századi temetője. *Folia Archaeologica* 6. (1954) 95–105.
- TÖRÖK 1962 Török Gyula: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. *Archaeologica Hungarica* 39. Budapest (1962)
- URBAŃCZYK 2022 Przemysław Urbańczyk: The Immaterial Power of Silver. In: Felix Biermann–Andreas Kieseler–Ernst Pernicka–Jasper von Richthofen (Hrsg.): *Frühmittelalterliches Hacksilber im nordlichen westslawischen Raum. Archäologie und Archäometallurgie.* Bonn (2022) 65–74.

- WHITFIELD 2013 Niamh Whitfield: A Gold Finger-ring Found near Tipperary, Ireland. In.: Andrew Reynolds – James Graham-Campbell (eds.): Early Medieval Art and Archaeology in the Northern World. *Studies in Honor of James Graham-Campbell*. Leiden–Boston (2013) 231–257.
- WOLTERS 1986 Jochem Wolters: Die Granulation. *Geschichte und Technik einer alten Goldschmiedekunst*. München (1986)
- КОРЗУХИНА 1954 Гали Федоровна Корзухина: РУССКИЕ КЛАДЫ IX–XIII. в. в. Москва (1954)
- ЛНИКА-ГЕППЕИЕР 1948 Лника Геппеиер: Копіївський скарб. Археологія 2. (1948) 182–191.